

Етнографске белешке

о аустријским Србима из почетка прошлога века

ПРИОПЋИО

проф. РАЈКО ЛЕРУШЕК

з обичаја и навика једнога народа можемо судити о његовој прошлости и његову по-реклу. Обичаји остају још много времена оправдани ма да се душевни обзир и светски назор народа већ одавна променио. Обичаји су део етнографије; али зато не треба мислити, да су два народа сродна ако су им обичаји и назори слични или једнаки, јер народи на истому степену

образовања стварају независно исте назоре и исте обичаје. У подручје етнографије спадају, дакле, многи појави који укупно помажу стварање науке о човеку и о народима. У ово бројимо различне начине поздрављања, заклињања, гостољубивости, крвне освете, двобоја; онда полигамију, моногамију, ексогамију, полиандрију, отмицу, мираз, свадбене обичаје; обичаје о породу, смрти итд. Једнако су предмет етнографије: идејални свет и вера народна, сујеверје, обреди и церемоније; па накит, ношња, оружје; храна, обитавање и најзад друштвена и државна организација.

Етнографија као модерна наука настала је тек у првој половини прошлога века. Године 1829. управио је *Milne-Edwards* писмо *Thierry-ju* у Париз, чија је последица установљење дружине „*Societé ethnologique*“, а год. 1843. почeo је *Jomard* оснивање етнографских музеја. У старом, средњем, па и у новом веку владала је географска деоба која је побркала народне особине разних племена која живе на истом земљишту, а лучила, као различне народе,

чланове исте етнографске целине, који су обитавали у разним политичким границама. У исту погрешку запали су и гласовити писци етнографски *G. B. Fortis* и *B. Nacquet*, који су пре сто и нешто више година писали о српским обичајима. Уза све погрешке ишак су њихови наводи тако интересни, да сматрам од користи, ако их понудим у изводу српским читаоцима. Многи подаци о српским обичајима још одговарају данашњим приликама, многи пак су у стању предочити нам претке у јасном сјају, пак су зато као историјска сведочанства занимљиви, ма да су се течајем једнога столећа знатно променили. Из њих ће моћи читалац видети не само какви су били онда обичаји народа српскога, него ће и моћи судити, колико и у којој су се мери обичаји променили. А пре свега чини ми се потребно, да читаоцима са неколико речи представим и прикажем оба писца.

Giambattista Fortis, обично назван Алберто Ф. рођен је у Падови године 1741. (11. новембра по н. к.)

као син једнога правника. Мати Фортисова, по смрти свог мужа, преудаде се за грофа Капобилиста. Кад му је било 16 година ступио је у ред Св. Августина, без позива и склоности само зато што је био спромашан, да би могао примерно живети. Понто се није могао никако приљубити свећеничком позиву, позвао га је генерал његова реда Ђорђи у Рим, да тамо учи богословију и језике. Последњој науци предао се брзо свим младалачким жаром, те га је зато пана Ганганели разрешио свећеничке службе и дао назив опата (abbate, abbé). Године 1767. дошао је у Млетке те живео као новинар, преводилац романâ, сарадник и издавач разних новина (*Giornale Grisellini, Genio letterato*). У ово доба првео је 4. песму Виргинове Енејиде. Год. 1770. отишао је на оток Чрес а поидуће године у Млецима издао књигу: „*Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Osero*“. У овој књизи приказао се Фортис као јестаственичар. Затим је отпуштавао у Далмацију с помоћу млетачке владе којој је приказао своју цењену књигу: „*Viaggio in Dalmazia*“ у 2 свеска (1774. г.). Ова се књига преведе брзо на немачки, француски и енглески језик. Неки Иван Ловрић устао је против њега са књижicom „*Osservazioni sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia del S. Abbate Alberto Fortis*“ (У Млецима 1776. год.), те му неправедно пребацивао незнање и крупне погрешке. У одбрану издао је Фортис књигу „*Sermone parenetico di P. Sclamer Chersino al S. G. Lovrich*“ (Modena 1777.) али као да је књигу тобоже издао неки иначе непознати Скламер. Осем тога још је у одбрану написао спис: „*L'abbate Fortis al S. Giovanni Lovrich*“ (Brescia 1777.). Нема сумње, да су некоји подаци Фортисови нетачни, али књига није заслужила осуде једнога Француза Quérarda, који је назвао његов француски превод „*édition très mauvaise d'un ouvrage peu exact.*“

Кад му је мати поново обудовела, поклонила му је један летњиковац у Вићентилској покрајини. После смрти њезине пропутовао је Италију и написао велики број научних расправа у новинама, а многе је издао и самостално.

За француске окупације у Италији изгубио је сваки свој иметак који је био поверио једноме трговцу. Отишао је у Париз и онде објавио књигу „Природопис и орнитографија Италије“. За тај рад био је именован настојником библиотеке „del' istituto nazionale“ у Болоњи, а брзо затим секретаром тога завода. После смрти ^{21/10} 1803. г. оставио је сваки свој иметак уметници, госпођици Sellier, која је ради њега оставила Париз и пратила га на његовим путовањима кроз Италију и резала у бакар све оне безбројне ствари и предмете о којима је Фортис научно разправљао. Фортис је био песник, новинар, јестаственичар и библиограф.. Писао је много ствари на талијанском и на француском језику. Valentinelli Guiseppe Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro. У Загребу (1855. код Људевита Гаја) напомиње Фортиса на многим местима.

Фортисов рад наставио је његов пријатељ :

Nasquet Belsazer. Овај јестаственичар и етнограф родио се године 1739. у Le Conquet у Бретањи. У седмогодишњем рату служио је у аустријској војсци. Славни Van Swieten препоручио га је влади, па је тако добио професуру Анатомије и Хирургије у лицеју у Љубљани а доцније (год. 1788.) катедру Јестаственице у Лавову у Галицији. Год. 1810. захвалио се на својој служби, па се одао истраживању природе. Као професор пропутовао је многе покрајине, деломице и пешке. Тако је пропутовао с помоћу Марије Терезије и цара Јосифа II. све ау-

стријске земље. У Корушкој зауставише га једном људи и пријавише власти као јеретика. Naquet био је већ старији човек, кад се оженио духовитом девојком која премину пре њега. Спремао се баш да посети још једном своје родно место у Француској, али смрт га покоси у 76. години живота, 10. јан. 1815. — Naquet је написао многобројно књига и расправа на латинском, немачком, француском и талијанском језику. Предмети су његових расправа: медицина, ботаника, физика, монтанистика и уопште природне науке. Приличан је и број његових етнографских и путописних дела. Најважније је његово дело опис југозападних и источних Словена, од којега је изашло 5 свезака, 1802—1805. Наставак овога рада, као и запечаћен пакет својих списка, предао је суперинтенданту галичких јеванђелика Бредецкому. Смрт Бредецкога осујетила је издање наставка о Словенима и његових животописних бележака. —

Књига Фортисова „Viaggio“ и Naquet-ова „Abbildung“ служила је Французу Бретону, који је издао опис Илирије (у смислу Наполеонових илирских провинција, наиме Крањске, Горишке и Градишке, Трста, Истре, једнога дела Корушке, Реке, хrvатскога Приморја, и већега дела Хрватске) и Далматије, поред дела које је написао Cassas: *Voyage pittoresque de l'Istrie et de la Dalmatie.* Paris. 1798. fol.

Бретонов рад није баш савестан, јер није добро знао ни немачки а ваљда ни талијански. Њега је у којечем исправио, служећи се притом оригиналним радовима Фортисовим и Naquet-овим, један анонимни писац *Janus Pannonius*, који је у збирци путописа: „Miniaturmälde aus der Länder-und Völkerkunde von den Sitten, Gebrauchen, der Lebensart und den Kostümen der verschiedenen Völkerschaften aller Welttheile; mit Landschafts-und Städteprospecten, Ansichten von Pallästen, und Abbildungen anderer merkwürdiger Denkmäler der älteren und neuren Baukunst überhaupt. Nach dem französischen deutsch bearbeitet.“

arbeitet, herausgegeben von August Ehrenstein. Zweit
Lieferung. Illyrien und Dalmatien mit 36 Kupfern. Sie
bentes Bändchen. Pesth 1816 bei Konr. Ad. Hartleben,
објавио књигу: „Illyrien und Dalmatien oder Sitte, Ge-
bräuche und Trachten der Illyrier und Dalmatier und ihrer
Nachbarn. Aus dem französischen nach Hacquet, Fortis
und Cassas verfassten Werke des Herrn Breton übersetzt
von Janus Pannonius. Mit 36 Kupfern, theile nach Hacquet's
Werke, theils nach neuen Originalzeichnungen. Erstes und
zweites Bändchen. Pesth 1806. bei Konr. Ad. Hartleben.“
16°, 170 + 136 стр. —

Књига Hacquet-ова пак има овај наслов:

„Abbildung und Beschreibung der südwest- und östli-
chen Wenden, Illyren und Slaven deren geographische
Ausbreitung von dem adriatischen Meere bis an den Ponto,
deren Sitten, Gebräuche, Handthierung, Gewerbe, Religion
u. s. w. nach einer zehnjährigen Reise und vierzigjähri-
gem Aufenthalte in jenen Gegenden dargestellt von B. Hac-
quet, der Weltweisheit und gesamten Arzneigelehrtheit
Doctor, kaiserlich - königlichen Bergrath, ordentlichen Leh-
rer der Naturkunde an der Josephinischen Schule in Ost-
Galizien, ehemaligem beständigen Secretair und Lehrer der
technischen Chemie, beider königlichen Gesellschaften des
Ackerbaues und nützlichen Künste in Herzogthum Krain
Mitglied, dieser wie auch der Kaiserlichen Gesellschaft der
Naturforscher im teutschen Reiche, der königl. grossbritan-
nischen Wissenschaften zu Göttingen; der Königl. preus-
sischen zu Frankfurt an der Oder, der kurfürstlichen

mainzischen zu Erfurt, der sächsisch-ökonomischen zu Leipzig, der grossherzoglichoscanisch- und ökonomischen zu Florenz, der naturforschenden Freunde zu Berlin und Halle; des ökonomischen zu Chamburg. Leipzig im Industrie-Comptoirs“ 4° 246 стр.

Писац је ову своју књигу приказао „Њег. Вел. Францу Другому, римскому ћесару, вазда множитељу државе, од Германије и Јерусалима краљу, краљу угарскому, чешкому, далматинскому, хрватскому и славонскому, архивојводи аустријскому, војводи бургундскому и лотариншкому, великому војводи тоскијанскому, великому кнезу ердељскому, војводи миланскому и барскому, покнеженому грофу хабзбуршкому, Фландарскому и тиролскому итд. итд. итд., своме најузвишенијему и најсилнијему ћесару и краљу.“

У приступу расправља колико је важно познавање народа словенских који су две трећине свих становника аустријске државе; описује своја путовања по Галицији, Волинији, Подолској, Литавској, по Запорошкој, Херсонсонској и Ногајској степи, по Криму, и по источним земљама немачким. Сећа се свога повратка после 27 година у своје родно место, а напокон прича, како се настанио у повећем граду (Лавову) па се дао на извршење свога обећања да ће описати ношње свих Словена аустријске монархије, међу којима је био провео скоро читав свој живот, те познао не само спољашњост ових племена, него и обичаје и карактер њихов. А будући да је почeo у старости од шездесет година описивати та племена, пошто је био кадар посматрати сав живот ових племена хладнокрвно, могао је забележити своја проматрања беспристрасно. Овај предговор написао је у Лавову 12. марта 1801. године.

Првом свеску приodata је слика са три лица, која представља Словена (севернога), Венда (т. ј. Словенца) и Илира (балканскога Словена). Друга слика приказује тобоже Мајку Божју као владарицу свих стихија, у виду

тице са рибљим репом и женским лицем и круном на глави. Око главе је точак са натписом у Ћирилици: „Царица въздуха, води и землї“. Словени су, како наш писац вели, врло побожни али слабо просвећени. Сујеверје начинило је код ових племена свештенике некаквим пророцима који народ плаше Нечастивим. Они се не боје толико Бога, колико разних светаца а то само зато што имају попови највећи интерес да могу својој пасти у разним неприликама код људи и животиња понудити за добру награду своје посредовање у светаца. Да се моле slikama светаца, томе су доказ чудотворне иконе, којима долазе људи у силним јатима, а у колико су ове слике незграпније и здравој памети противније, у толико им се више народ поверава. Таква је слика и она Богородице као царице ваздуха, воде и земље.

Име Словенима изводи из речи „слава“ (Славени), којом се поносе ради својих храбрих дела. А како је огромна земља што је запремају Словени! И сама Аустрија мало да није од самих Словена. Само неколико милијуна Маџара и исто толико Немаца помешано је међу Словене аустријске. Зато је Карло IV.¹⁾ у III. глави своје Златне Буле захтевао, да сви изборни кнезови немачки треба да говоре словенски језик, јер је био наумио да буде словенски језик у немачком царству језик јавног саобраћаја. И цар Јосиф II.²⁾ премишљао је, тобоже у почетку свога владања, који би језик увео у управу код свих народа своје монархије: словенски или немачки? Напослетку одлучио се за нема-

¹⁾ Родио се г. 1316., † 1378.

²⁾ Родио се 1741. † 1790.

ЧКН. — Словени су у опште храбри, а јужни Словени
бејаху некада, а некоји су још и данданас, крутн. Осем
тога истрајни су и скромни. Радо певају, а ни један народ
нема толико и тако красних народних песама. Главно је
обележје њихова карактера *гостољубље*. Наравно да су

закони садеши, али зато код њих шака су пројацци силни.
Нега само у градовима привилегије су имају и Немци
на пројацу. Словенција треба да у војниција буде

плене и отимају. А писац наш уверава своје читаоце, да и високо образовани војници енглески, француски и немачки умеју у много већој мери пленити и отимати. Словени радо прију ражију, али зато не падају у срамотну малу похотљивост.

У првом делу своје књиге говори писац о словен-
цима, које доли у Земље (Бораше), Југаче,
Чуче, Долечице, Витязце, Љочевре. Ови су додуше

Краљици, али иisu Словенци, него немачки насељеници).

— У трећем делу првог свеска расправља још о Илирима које дели на Либурнице, Мордаке, Хвате. У четвртом делу говори о Ускопцима или Србима, о Личанима, Далматинцима, Славонцима, Кљементима и Рашанима (Србљанима).

Етнографске белешке

о аустријским Србима из почетка прошлога века

ПРИОПТИО

проф. РАЈКО ЛЕРУШЕК

(НАСТАВАК)

Ч ујмо шта нам писац приповеда о *Морлацима*,
о којим расправља од странице 110—128.

Ово племе не обитава само у уском земљишту на северној обали Јадрана, дакле у хрватском и далматинском приморју (држава крај мора), него је растркано по читавој горњој Далмацији. Границе приморја су на југу море, на западу Либурнија, на северу високе планине Велебитске, на истоку горња Далмација.

Морлаци су године 640. по Христу, дакле за царовања Хераклија, послали из Велике Хрватске и Велике

Србије (које су земље по подацима Порфирогенетовим биле иза Карпатских гора) до цара поклисаре, да испросе у њега допуштење, да се могу насељити у источно-римском царству, које је обухватало тада не само приморје него и Далмацију, Хрватску, Славонију, Србију и Босну. Тако се насељише Срби и Хрвати у овим земљама. Casses, који је издао године 1798. књигу „Voyage pittoresque de l' Istrie e de la Dalmatie“ каже, да су се Морлаци из Бугарске насељили у овим приморским покрајинама. Али тај писац није познавао старе повеснице ових народа. Abbé Fortis у својој књизи: „Viaggio in Dalmazia dell' Abate Alberto Fortis. In Venezia 1774.“ расправља о морлачким обичајима на стр. 43—105. и каже: да се земља, на којој су Морлаци, стере све до Грчке, Немачке и Угарске, а он описује само онај део Морлака што станије у Далмацији. Фортис брани Морлаке од опадања дalmatinских грађана, који приповедају о насиљничким крађама, убијствима, пожарима, па каже: да су сви ови догађаји, ма да нема сумње у њихову истинитост, ипак из давнога доба, или ако су из новијега, то су дело неко-

лицине покварених индивидуа а нишошто последица зле нарави читавога народа. — Морлаци се зову у својем језику *Власи* и то значи *силни* или *обласни*. Име *Моро-власи* или *Морлаци*, каком их називају грађани далматински, значи, по мишљењу Фортисову, силне отимаче дошли с мора. Презирно се изражава о етимологији ове речи, коју је изнео славни повесничар далматински, Јован *Лучић* (*Lucio*). Овај тврди да *Моровласи* значи *Црни Власи*. Фортис каже, да је ова етимологија извештачена, јер 1) моро не значи у славенским језицима *црн*; 2) Морлаци имају бељу пут од Италијанаца. А што се тиче имена *Влах*, то се овим именом називају Румуни, који говоре латинштину, као потомци Латинских Римљана. Лучић дакле мисли, да су и *Власи* били римски насељеници, па су онда подјармљени од Славена добили погрдно име *Власи* којим се у Славена називљу и слуге и чељад најнижега сталежа. На ово одговара Фортис, да реч *Влах* значи силнога поглавицу а нема никаква посла са Римљанима и латинским језиком, макар да има неколико речи

Србије (које су земље по подацима Порфирогенетовим биле иза Карпатских гора) до цара поклисаре, да испросе у њега допуштење, да се могу насељити у источно-римском царству, које је обухватало тада не само приморје него и Далмацију, Хрватску, Славонију, Србију и Босну. Тако се населише Срби и Хрвати у овим земљама. *Casses*, који је издао године 1798. књигу „*Voyage pittoresque de l'Istrie e de la Dalmatie*“ каже, да су се Морлаци из Бугарске населили у овим приморским покрајинама. Али тај писац није познавао старе повеснице ових народа. *Abbé Fortis* у својој књизи: „*Viaggio in Dalmazia dell'Abate Alberto Fortis. In Venezia 1774.*“ расправља о морлачким обичајима на стр. 43—105. и каже: да се земља, на којој су Морлаци, стере све до Грчке, Немачке и Угарске, а он описује само онaj део Морлака што станије у Далмацији. Фортис брани Морлаке од опадања дalmatinskiх грађана, који приповедају о насиљничким крађама, убијствима, пожарима, па каже: да су сви ови догађаји, ма да нема сумње у њихову истинитост, ишак из давнога доба, или ако су из новијега, то су дело неко-

у илирском језику, које су несумњиво дошли из латинског у народни језик влашки. Ради његове етимологије имена *Влах*, напао је Фортиса оштро Сињанин Иван Ловрић, па му уз многе друге замерке очитao и то, што значе Фортису Власи „одличне силнике“. На то се јавио неки Петар Скламер из Чреса па навео неколико речи по којима су Власи добили име од речи „власт“, која се налази и у речима *властелин*, *владика* и *владати*. Наравски да је добри Петар Скламер, хотећи напасти Ловрића а штитити Фортиса, начинио крупну погрешку, јер је по језичним законима немогуће изводити реч *влах* од *владати* или *власт*. У тој ствари имао је Сињанин сасвим право. Нас-
квец мисли да је *Морлак* шаљив надимак и да значи Влахе што на приморју обитавају; Janus Pannonius пак вели, да ово име значи обласнике од далекога мора, пошто Влах није никако природно име, него се Власи сами називaju Срби што јесу и по језику и по пореклу, а што и сама повесница доста јасно прича. Ја примећујем, да *Влах* збила значи оно што *Латин*, па зато Словенци, Чеси и Пољаци зову Талијане Власима. Ова је реч беле-

жила прво Келте а доцнија *Романи* долази од имена келтскога *Walch*, што још живи у имену покрајине енглеске „Wales“. — Власи били су дакле с почетка у Далмацији романски становници градова, а доцније су називали овим именом, које се с временом преврело у погрдио, само сељаке. Још доцније називали су их грчки господари, било ради боје њихова одела, било из другог којег узрока грчким именом *Моровласи* (*μαυρός*).

Оно непријатељство, с којим становници поморских градова далматинских зазиру од Влаха, осећају и ови према градовима и становницима обале, које зову *Бодули*. Истина је, да се разликују и језиком и ношњом и обичајима и карактером брђани од поморских становника. То се види такође из Скламерових ироничних речи које се читају на 6. страни његова говора противу Ловрића. Он вели: „Ја сам ваш земљак; истина је, додуше, да сам имао несрећу родити се и васпитати на једном отоку кварнерском, па зато и осећам, да сам нижи од вас, што сте Морлак а зато наравски илеменитији, храбрији и бољи од мене.“

— На страни 50. првог свеска приповеда Фортис, како је један свештеник у Падови јуначио једног морлачког војника на самрти: „Храбро, господине Бодуле“.¹ „Чуј попе“ прекиде му војник реч: „не називљи ме Бодулом, иначе, Бога ми, зло по тебе!“ Становници Котара (Задра) понајвише су плавокоси, модрих очију, широких образа, пљесната носа. Таки су такође и становници Синьскога и Кининскога поља; а Вргорачки су косе кестењаве, лица дуга, боје зејтињаве и лепа стаса. Котарски Морлаци су учтиви, кротки; Вргорачки дивљи, храбри, подузетни. О њима приповеда се ова значајна анегдота: „Дошао један неваљалац на пазар. Један сиромах бијаше купио котао, па док се разговарао с једним својим познаником, оставио је крај себи с једне стране котао, а с друге своје бреме. Међутим приступио к њима један човек из Вргорца па метне котао онога сељака себи на главу па мирно чекаше,

док се онај по свршеном разговору окрете и примети да је нестало котла. Најпосле запита онога што је био метнуо котао на главу: да ли знаде, ко му је однео котао? А овај одговори отворено: „Није то мој посао брате; али требало је метнути котао на главу, као што сам учинио ја, па ти га не би нестало.“ Највећа опасност, која може задесити путника, јесте од многих хајдука што се скривају по пећинама и шумама неприступачних брда. Али ко хоће да путује безбедно, треба да најми неколико ових поштењаковића који нису кадри да те издаду. Ништа што су хајдуци; ако се познаш с њиховим жалосним стањем, увидећеш, да више заслужују да им се смиљујеш, него ли да их осуђујеш. Јао си га становницима поморских градова, кад би хајдуци доиста били зли људи. Они се потуцају као вуци, вазда у страху од заседе, изложени временским непогодама, често без потребне хране, тако да су присилjeni живети у досаданим, ненасељеним крајевима. Обично отимају само које говече, да набаве меса и коже за опанке. Понајвише их глад тера у куће пастира, те силом воде што им се драге воље не даје. Смелост ових хајдука једнака је са њиховом бедом. Четири хајдука не боје ~~нашасти~~ поворку од 15—20 Турака, и обично их нагоне ~~а~~ бегство, а они воде плен.

Ако који хајдук допадне руку пандура, они га не вежу, као што раде код нас пандури; него му одреше гајтан од чакшира, те тако не може бежати, јер би се морао спотакнути о спуштене чакшире. Већина хајдука сматра себе честитим људима, и ако су се омрчили турском крвљу. У тој ствари много су им криви њихови све-

штеници, пуни народнога заноса и предрасуда, који потпирују непријатељство против Турака, „синова сотониних“.

Насquet мисли, да су остали брђани српски називали своју браћу приморску Морским Власима, пошто су се ови последњи били помешали са романским или влашким првашњим насељеницима римским. Морлаци су по Насquet-у снажног стаса и лепих образа. Начин њихова живота доноси собом, да су људи у лицу гарави, а женскиње много блеђе, плавокосе и плавих очију. Носови су им често туши, а многи наличе Римљанима. Сакате људе врло ћеш ретко наћи; умиру од старости, јер живе природно. Кад оболе, употребљавају домаће лекове, и ма да има по који врач у поморским градићима, ретко траже његову помоћ. Морлаци су гостољубиви, истрајни; лакомост није њихово обележје, убијство и крађа цветају у брдским покрајинама, где међаше туђе државе, и где су верске распре повод најљућој мржњи. Такви се људи називају *хајдуци*. У Угарској зову се хајдуци људи који чувају путнике, а исто су тако у Хрватској пандури страже; а речи хајдук и пандур значе такође убојице и разбојнике. — Треба имати на уму, како су у оно доба војници као главни задатак сматрали лупештво и плен. Зато су постала имена војничка у различним језицима такође имена разбојника. Тако не значи само српска реч „хајдук“ неку врсту војника, него и разбојника, већ имају обоје значење и немачке *Spiessgeselle*, и Талијански *masnaviero*, угарски *huscar* (из гусар = corsaro). Пандури се називају по српском селу Пандур у Будимнештанској жупанији. Момци из овога села храбро су се борили под заповедништвом једнога харамбаше, а доцније у наследном аустријском рату под баруном Тренком стекли жалостан глас. (Janus Pannonius. I. ст. 233.). Свакако, хајдуци свој посао оправдавају по овој пословици: „ко се не освети тај се не посвети“. Кад се Фортис једном унутро са својим пријатељем Јулијем Бајамонтом у Биоково, овај се устрчавао ини с

њим у горе. А Фортис хтеде отићи сам, уверен о честитости ових хајдука који су постали у многим случајевима хајдуци више ради грабежљивости којега чиновника него ли ради збильског злочинства.

Фортис описује даље моралне и домаће чедности у Морлака. Искреност, поузданост и чедност ових добрих људи и у свакидањем животу, као и у уговорима, заведе их кадшто до просте лаковерности, којом се вешто служе Талијани, па чак и домаћи становници приморја, тако да је на место тога наступило неповерење и сумња. Зато им је као највећа псовка *Пасја веро* и *Лајманска веро*. У пркос злим искуствима ипак Морлак гостољубиво отвора своју кућу туђинцу и труди се да га подвори што најбоље може, а никад не тражи, већ много пута и одбија сваку захвалност. На овом месту Фортис се сећа војводе Првана у Кохорићима, који га је врло пријатељски подворио и испратио из своје куће све до Неретве, а не хтеде узети ни паре. Фортис вели, да није никад дотле био толико дирнут, а и не нада се да ће икада бити путујући по Италији. Однео је собом и слику овога честитога човека и једне његове нећаке у красним одорама, што се врло одликују богатством према одећи осталих Которана Задарских. Само треба, вели Фортис, с њима поступати људски, па они брзо постају искрени пријатељи. А док се Фортис не може нахвалити гостољубља морлачкога, искусио је горко разочарање код једног попа у Жерновици. Нео се био са својим пратиоцем и тумачем, по сунчаној жези, до села па замолио попа да му покаже црквицу; али на неколике молбе поп је само одговарао „Нећу...“

Ова неуљудност отворила је речитост Фортисову, те је јогунастога попа српски описовао до зла бога (П. стр. 60.). Кад дође Морлак с пута у кућу свога гостољуба, пољуби најстарија кћи, или ако има у кући невеста, дошљаку руку, чим сиђе с коња. Туђинцима неће лако учинити ову женску пажњу, већ се крију млађе жене и девојке, јер су вељда искусли увреду гостољубних дужности; могуће је, да су утицали на ове обичаје и строги назори суседних Турака. Неискрени су Морлаци бивали према Фортису само кад је од њих тражио, да му покажу записе на старим каменима. Морлачки становници пре нису рђаво поступали са записима, кад би их оруђи или копајући наилазили где. Али од како су били силом гоњени да вуку до морске обале неколико каменитих ступаца са својим воловима, без оштете, од тада се заверише противу свих записа и једва дође камен на видело, а они га мотикама и кукама разбију или још дубље закопају. (П. 35). Да су иначе с Фортисом по некад и шале збијали, јасно је из оне приче на страни П. 79. где Фортис каже, да га је један човек сасвим озбиљно уверавао, да има код њих у језерима један длакав род рибā, али да их је тешко уловити, јер су све на дну језера, па би се вода сасвим замутила и укварила, ако би ту рибу из ње вадили. Докле год има хране у селу, не мањка ни сиромашним суседима, па зато ни један Морлак не моли путника за милостињу. Они драге воље сами понуде зажареног путника хладним пићем и својим сељачким јелом. Али правога господарства и економије не разумеју Морлаци. Они потроше, кад им се деси прилика, у једној седмици, колико би им било дosta за више месеци. О слави, код женидбе, кад им дођу у кућу родитељи или кумови, часте се без мере. Зато пак треба да штеде на оделу; кад их задеси киша с новом капом или здравим опанцима, они скину капу и изују опанке, да им их киша не би одвише брзо покварила. Тачност је Морлакова савршена. Ако му није могуће у одређено време повратити узајмљени новац, он се упути

своме повериоцу са маленим поклоном; па ако се то навиља више пута, плаћа два пута више, него ли што је био дужан.

Пријатељство је врло постојано у Морлака. Они су учинили од њега некакав верски обред који се врши пред олтаром. Словенски обредник има нарочиту молитву којом се два пријатеља или две пријатељице, уз присуство читавога народа, побратиме или посестриме. Фортис је сам имао прилику гледати тај обред, кад су се две девојке посестримиле у цркви Перушићкој. Оваква пријатељства не врши се више тако свечано између људи и жена; у старо пак доба било је то свакако обичајно, како се то види из песме Радослава краља: „Дозивље га вила посестрима, с Велебита високе планине: Зло га сио, краљу Радославе, Ето на те дванаест делија“. -- Дужности су оваквих побратима и посестрима: међусобно помагање у свакој невољи и погибли, и освета неправде нанесене побратиму. Они ово терају чак дотле, да сами траже прилике да положе живот за пријатеља. Ако се појави између побратима неслога, то све село расправља о томе. То се у новије доба више пута догађа, како мисле стари Морлаци, ради дотицаја с Талијанима, од којих су се навикли преко мере пити вино и ракију; а наш рђави пример (т. ј. Талијана) узрок је неслози и трагедијама, као и у нас.

Али ако су пријатељства њихова света и трајна, то су и мржње њихове неугасне. Оне се баштине од оца до сина, а мајке не заборављају опомињати несташну дечицу, да освете свога оца, ако је био по злу удесу убијен; за

своме повериоцу са маленим поклоном; па ако се то навиља више пута, плаћа два пута више, него ли што је био дужан.

Пријатељство је врло постојано у Морлака. Они су учинили од њега некакав верски обред који се врши пред олтаром. Словенски обредник има нарочиту молитву којом се два пријатеља или две пријатељице, уз присуство читавога народа, побратиме или посестриме. Фортис је сам имао прилику гледати тај обред, кад су се две девојке посестримиле у цркви Перушићкој. Оваква пријатељства не врши се више тако свечано између људи и жена; у старо пак доба било је то свакако обичајно, како се то види из песме Радослава краља: „Дозивље га вила посестрима, с Велебита високе планине: Зло га сио, краљу Радославе, Ето на те дванаест делија“. -- Дужности су оваквих побратима и посестрима: међусобно помагање у свакој невољи и погибли, и освета неправде нанесене побратиму. Они ово терају чак дотле, да сами траже прилике да положе живот за пријатеља. Ако се појави између побратима неслога, то све село расправља о томе. То се у новије доба више пута догађа, како мисле стари Морлаци, ради дотицаја с Талијанима, од којих су се навикли преко мере пити вино и ракију; а наш рђави пример (т. ј. Талијана) узрок је неслози и трагедијама, као и у нас.

Али ако су пријатељства њихова света и трајна, то су и мржње њихове неугасне. Оне се баштине од оца до сина, а мајке не заборављају опомињати несташну дечицу, да освете свога оца, ако је био по злу удесу убијен; за

то показују синчићу крваву кошуљу или пушку убијенога. Сви мисионари овога света не би били кадри искренити ову освету. *Освета и правда* у њих имају једно значење. „Ко се не освети, тај се не посвети“. У овом језику реч „освета“ значи „посветити“. Старе мржње породица и личне освете пролевају крв после много и много година. Ако је убијени Морлак припадао јакому племену, онда мора убилац да се уклони у туђе крајеве бар за неколико година. Ако је био срећан или вешт, па је избегао своје непријатеље и ако му је још пошло за руком да сабере нешто новаца, онда моли да му се опрости и зато добија неколико добрих људи који посредују између оба племена или братства. У одређени дан дође убилац у скунштину, пузећи по земљи, с пушком или ножем око врата, чиме је био извршио убиство. Онда се пева слава убијенога и кадикад потпире онет мржња према убилцу, па му каткада збила ставе и оружје под грло. После многога затезања, ипак се склоне да опросте проливену крв за новчану глобу, а после обреда скуче се на се часте о трошку убилчеву.

Бистроумност и подузетност помажу Морлаке те се избављају из сваке неприлике. Они веома вешто рукују оружјем; за чудо су вешти у трговачким пословима, па чак и одрасли врло лако науче писати и рачунати. Приповеда се, како су у почетку овога столећа (то јест 18.) морлачки пастири крупно учили дебелу књигу хришћанске науке, коју им је написао свештеник Дивковић и штампао више пута у Млецима босанском Ћирилицом. Више пута се дешавало, да је парох, више побожан него ли учен, у цркви причао коју причу из Светога Писма, али другчије, него ли како се десила у истини. Тада би повикао који између слушалаца: „Није тако!“ А да се то не би више понављало, покушили су попови све књиге којих су се могли дочепнати. Хитрина овога народа јавља се често у бистроумним досеткама. После последњега рата

Републике Млетачке са Турцима био је присутан један Сињски Морлак, кад су се изменјивали заробљеници. Млечани давали су више турских аскера за једног млетачког официра. Један Турчин приметио је посирдио, како му се чини, да Република Млетачка слабо пазари. А наш Сињанин одговорио му: „Знаш, чоече, наш кнез радо мења неколико магараца за једног доброг коња.“ Али уз ове подобности имају врло несавршене појмове о ратарству и сточарству. Томе су криве верна оданост стварним обичајима и непознавање новијих корисних начина у земљорадњи и модерних алата. Њихова стада много пате од глади и студени. Они приправљају масло и сир како тако. Уметност терзијска ограничена је на непроменљиви крој из старога доба. Умеју бојадисати. Црну боју приправљају из јасенове коре, жуту из пузалине итд. Све жене морлачке умеју вести и плести. Ова вештина види се особито у назувкама, а Талијанке у том послу не знају им подражавати. У некојим местима Морлаци се баве и лончарством.

Мање угодно него Фортис, суди Францус *Casses*, који је издао године 1798. књигу „*Voyage pittoresque de l'Istrie e de la Dalmatie*.“ Он каже, да су Морлаци лажови, којима ћеш тешко парапаћи. Вели, да се Морлаци често опијају. Ове потваре већ је Фортис као такве означио, а и Наскует у своме делу вели, да се опијају Морлаци врло ретко, а томе је ноглавито узрок, што је шијанство најмање раширено у оним земљама где роди винова лоза; па да су можда брђани морлачки у већој мери подложни овоме злу, него ли они што обитавају ближе обале.

„Чудновате назоре“, тако наставља Фортис свој опис: „имају о вери ови људи, па били источнога или западнога закона; а незнაње оних који би требало да их поуче, криво је, што су одношаји још више нагрђени. Морлаци верују у вештице, уроке, ноћне сабласти и гатања тако тврдоглаво, као да су се бар хиљаду пута осведочили о истинитости њиховој. Они су осведочени, да имају вукодлаци који сишу крв деци, па зато човеку који умре, из бојазни да се не претвори у вукодлака, прережу гњати те га изубадају иглама, мислећи да се тако неће моћи више кретати. Најжешћи хајдук бежао би, чим би угледао коју авет, који дух, и загрејана машта сујеверних људи никад не мирује. Женске морлачке наравно да су још много плашљивије од људи па одмах верују, да су вештице, кад им ко то каже. Много урокâ знаду морлачке вештице а најобичнији је онај, да престану туђе краве

обиловати млеком. Једном младићу истргле су две вештице, док је снавао, срце из груди. Чим се пробудио, осећао је болове и приметио како је место, где је срце, шупље. Један фратар, који је у истој одји снавао, видео је ову анатомску операцију а није могао помоћи, јер су га вештице очарале. Кад су се обојица пробудили, хтели су казнити вештице, али ове су се натрле неком машћу и одлетеље. Фратар оде својим путем па нађе срце, како се пече на ражњу. Он га скиде и преда младићу да га поједе, и чим га младић прогута, оздрави. Као што су вештице спремне чинити зло, тако су веште „бахорице“^{*)} препречити ово зло.

Исту причу објавио је Charles Nodier у својим чланцима о јадранским Словенима у новинама „Journal des Debats“ из године 1814. — Макар да су вештице и бахорице једине другима противнице у својим пословима, то

^{*)} Фортис и Наснет пишу „бахорнице“.

су, каже Jan. Pannionius — ипак у једној тачки сасвим једне мисли: и једне и друге настоје преварити глупе људе. Било би непромишљено исовати вештице у присуности бахорица, јер тим би се увредила сва задруга чаробница.

Не мање смешан је и страх од змија, којих се боје Морлаци као нечаствивога. Фортис је отишао једном на Биоково у друштву Г. Бајамонта и два наоружана Морлака, као што је обичај у овога народа. Они опазе крај пута једну змију која је мирно ишла својим путем. Оба Морлака натецаху се, ко ће је убити каменом. Успркос приговарању да оставе невину животињу, они не хтедоше попустити говорећи, да је у змији зли дух. Обиђоше чак и онај део пута, где је змија тобоже прошла. Г. Бајамонти узеде мртву животињу пак им показа неоправдани страх, а ова двојица дигоше пушке на њу, те га испсоваше до зла бога (П, 113,114). —

Како су били Морлаци наивно сујеверни, сведочи и друга прича, што је приповеда Фортис на стр. 140. Не далеко од Дражничкога извора била је малена капелица посвећена Св. Року. У њој је био дуго времена један старински барељеф који је дуцније био пренесен у Млетке. На овом камену био је изрезан неки сатир у пола одевен плаштем од козје коже, са штапом у руци и крај њега псето. Један део његова тела био је личио на староримског чувара вртова, божанство названо „*Priapus*“. Гвоздене решетке чувале су овај камен од непозваних руку, али ово није сметало ни женама ни девојкама из близине да указују овој слици такву почаст, као да је лик баш *Св. Рока*. По њеној односнici је овај камен, а народ у мало што се није чешће радио тобожње краће свешта, док им није било речено, да ће камен однесен по наредби саме владе. На ове рече жалезује Наснет овако умовање: Макар да ће зиду Морлаци чувати туђих

варалица, ишак их варају домаћи људи и попови. Ови последњи продају им свакојаке записи. Али како је не знање у оних верских служитеља мало мање од њихова стада, нема сумње, да су сами осведочени о истинитости ових чудеса, како су ово мишљење наследили од својих предака.

Између следбеника источне и западне цркве непрестане су несугласице, и попови ових цркава не устручавају се потписивати ову мржњу; обе стране причају неброј саблазниј једна о другој. Фортис је видео једног свећеника како је седећи на сокаку свога села исповедао жене што су крај њега клечале. У записе пишу попови на чудан начин имена светаца а преписујући их из прастарих мастица они напишу пуно којешта смешеног. Морлаци носе ове записи уза се, да их чувају од болести и вежу их воловима на рогове. Вредно је забележити, да чак и Турци из оближњих села ишту у хришћанских попова такве записи. Иначе служе Морлацима старе бакрене или сребрне мангуре царске и млетачке као колајне Свете Јелене, којима приписују особиту моћ против епилепсије. Исту моћ имају и угарски петаци.

Од прастаре наивности и природне слободе пастирских векова очували су се у местима удаљеним од наших установа још многи трагови. Једна девојка морлачка сртне на путу једног човека из својих крајева па га пољуби јавно не мислећи ни на какво зло. Ја сам виђао жене и девојке, људе и старце из многих села, како се љубе, чим дођу на трг пред црквом о благданима. О бучним временима благдана осим пољубаца деси се и по која слободна кретња руке, коју би ми сматрали мало достојном, а они то не сматрају тако озбиљно, већ кажу, да је то шала без даљих последица. Из ових шала често се развије љубав која се сврши отмицом, ако су момак и девојка споразумни. Ретко се догађа, да Морлак отме девојку без њезина допуштења или да је обешчasti. А,

дабоме, девојка би се тада и бранила, јер је телесна снага девојака ове покрајине мало мања од људске. Обично девојка сама одреди место и доба отмице, а то учини зато, да се ослободи просилаца којим је ма кад рекла љубазну реч или од којих је добила на поклон прстен од меди или ножић или другу какву малену ствар. Док се не удаљу, девојке се лепо ките, а чим се удаљу, сасвим се запуштају, као да оправдавају уобичајено презирање људи према њима. Ако је девојка посрнула — тако наставља Наскет — нема више права да метне црвену капу на главу. Велика је срамота за морлачку девојку која је изгубила своју девојачку чистоћу. — Зато и бежи из крила своје породице и оставља своју отаџбину. Али такви су случајеви врло ретки; ако је девојка била заведена, онда понајвише венчање поправи неправду. Фортис сам описује, како је један поп девојци, о којој се рапчуо рђав глас, скинуо у цркви с главе девојачки украс па како јој је постригао један рођак косу, јер је својим присуством цркву оскврнила.

Етнографске белешке

о аустријским Србима из почетка прошлога века

ПРИОПКИО

ПРОФ. РАЈКО ЛЕРУШЕК

(НАСТАВАК)

ошиња Морлакиња различна је у разним пределима, али вазда туђа оку талијанскому. Девојке носе свакојаки накит на глави, па се тиме разликују и од жена, којима није допуштено носити на глави друго што осим беле или бојадисане мараме. Девојке носе црвену капу, преко које виси све до рамена копрена, која је знак њихова девојаштва. Ђердани су од сребрних новаца, каткада врло старих и скупоцених

па се тиме одликују богате од оних које уместо новаца вешају радове од срме, ланчиће, полумесеце и друго. Понеке имају различно бојадисане стаклене у сребро оковане куглице. А сиромашне се задовољавају са школјкама и куглама од простога стакла. Оне гледају да намаме очи тим разним бојама и звецкавим накитом на капи. Зато намештају на капе ланчиће, срдашца, полумесеце сребрне и лимене, лажне наките, школјке и друге дрангулије. У другим пределима међу на капе стручке бојадисанога перја, које личе на волујске рогове, па опет ките од стаклених штетина, или вештачко цвеће што га набављају на сајму. Треба признати, да сав тај варварски накит често

па се тиме одликују богате од оних које уместо новаца вешају радове од срме, ланчиће, полумесеце и друго. Понеке имају различно бојадисане стаклене у сребро оковане куглице. А сиромашне се задовољавају са школјкама и куглама од простога стакла. Оне гледају да намаме очи тим разним бојама и звецкавим накитом на капи. Зато намештају на капе ланчиће, срдашца, полумесеце сребрне и лимене, лажне наките, школјке и друге дрангулије. У другим пределима међу на капе стручке бојадисанога перја, које личе на волујске рогове, па опет ките од стаклених штетина, или вештачко цвеће што га набављају на сајму. Треба признати, да сав тај варварски накит често

показује добар укус. Кошуље, што их носе о празницима, везене су црвеном свилом или златним нитима. Овај рад врше саме кад чувају стада на пашњацима. Ове кошуље скопчане су на грлу са две копче које зову „мајте“, а отворене су на прстима као и кошуље у људи. И жене и деца носе око врата ћердане од стаклених разноврсно бојадисаних куглица. На прстима пуно прстења од сребра, лима или меди. Носе наруквице од коже, покривене радовима од лима или, ако су врло богате, од сребра. Широки пас од бојадисане вуне, искићен шљокама или лименим радовима на кожи, метнут је преко кошуље и крила, а због модре боје, која превлађује, зове се „модрина“, која је на рубовима искићена школкама. Преко крила носе „садак“ који им сеже све до преко колена. И садак накићен је о рубовима црвеним сукном. Лети носе само садак без рукава или беле кошуље. — Чаране су у девојака вазда црвене, а носе опанке као и људи. Опанци су од сирове коже говеђе и на врху свезани опутама од

показује добар укус. Кошуље, што их носе о празницима, везене су црвеном свилом или златним нитима. Овај рад врше саме кад чувају стада на пашњацима. Ове кошуље скопчане су на грлу са две копче које зову „мајте“, а отворене су на прстима као и кошуље у људи. И жене и деца носе око врата ћердане од стаклених разноврсно бојадисаних куглица. На прстима пуно прстења од сребра, лима или меди. Носе наруквице од коже, покривене радовима од лима или, ако су врло богате, од сребра. Широки пас од бојадисане вуне, искићен шљокама или лименим радовима на кожи, метнут је преко кошуље и крила, а због модре боје, која превлађује, зове се „модрина“, која је на рубовима искићена школкама. Преко крила носе „садак“ који им сеже све до преко колена. И садак накићен је о рубовима црвеним сукном. Лети носе само садак без рукава или беле кошуље. — Чаране су у девојака вазда црвене, а носе опанке као и људи. Опанци су од сирове коже говеђе и на врху свезани опутама од

јагњеће коже. Кад се девојке удаду, онда могу заменити опанке турским папучама. Прамени косе сакривени су испод капе; невесте их носе на грудима а катkad их вежу испод браде; вазда так сiletaju у косу пробушене новце. Насquet, који описује више оне Морлаке што су у хрватском приморју, наставља о женском оделу морлачких жена овако: „Жене међу на главу белу мараму или печу (zjepz), а страга висе на крајевима модре врвце. Око врата носе тобоже само девојке „оглице“ од стаклених бисера или само трак са крстом или са неколико мангура. Рубача сёже све до глежања а рукави изvezeni су разнобојном вуном, а преко њега је сукња без рукава.

Преко ових носе пратеш или хάљу која сёже до колена те је модрим гајтаном опточена. На ногама имају назувице и опанке.“ —

Жене морају носити тешка бремена, док човек пред њима пуши свој чибук. На леђима носе дете, ча глави друго које бреме а уз то вазда још преду. „Је ли чудо“ вели Наскнет: „што жене проклињу женски пород знајући, каква зла судбина чека њихове кћери!“ А Cassac сасвим право каже: „Жене су врло прљаве (а томе је више узрок сиромаштво него ли обичај, а и њихов подјармљени положај); презирање од својих људи морају као самар носити све непогоде и вршити све могуће радове.“

Врло је обично у Морлака, да се девојка уда за младића који станује много миља далеко. Такве се женидбе углављују од родитеља, ма да се понекад будући младенци никад ни видели нису. А то се не догађа ради тога, што у домаћем селу нема девојака, већ из жеље да се ороде са породицама угледнога браства и ради гласовитих јунака из ње. Отац, или који старији човек, упути се просити девојку за младића. Изведу му све девојке у кући а он изабере коју му драгу, али ипак обично штује право старије девојке. Ретко је да се просци одбију, а не гледа се много ни из какве је куће онај који девојку проси, а често бива да богат Морлак уда своју кћер и за свога најамника. А девојке имају у овим приликама право које би требало да имају и паше девојке. Чим је просац испросио девојку, оде по жениха пак се врати с њим, како би се будући младенци видели очи у очи. Ако заволе једно друго, веридба је готова. У некојим местима невеста полази кућу и породицу предложеног јој жениха пре него што

се обећа и може уговор разрешити ако јој људи или кућа нису по вољи. Ако је она задовољна, допрати је до њезине куће вереник, чланови и пријатељи породице. Уговори се дан свадбе, на који жених сакупи најодличнија лица свога браћства, па се сви сватови дижу на коњима према кући девојчиној. Један је од најзначајнијих знакова сватовских пауново перје на капи. Поворка је добро наоружана, да може одбити сваки нападај, сваку заседу која би хтела мутити мирни развој свечаности. Приповеда се, у народним песмама, како су разни просци хтели заслужити првенство храбрим чиновима, са доказима спретности и хитрином ума. Фортис наводи некоја места из народне песме о војводи Сибињанину Јанку који је просио Јању Темишварку. А браћа њезина, која не волеше Јанка, захтеваху од њега, да мора извршити разне игре и, на послетку, да позна своју вереницу међу девојкама покривеним копреном. Последњи задатак извршио је његов нећак. Бацио је шуну прегршт прстене пред девојке па заповедио, да их покупи вереница Јанкова; али ако би која друга хтела сагнугти руку за њима, он ће јој одсећи. Све друге девојке узмакоше а права Јанкова невеста, без страха, покупи прстене те њима окити белу руку. — Невеста појаше са копреном и са круном на глави у цркву и чим је свети обред свршен, прате је сватови кући, ако је ова недалеко. А на целом путу до куће пузажу из пиштоља, цикоћу од

радости и певају гласно. Сваки од сватова има на путу до цркве и на повратку из ње свој одређени посао. Првенац води сватове певајући пред њима. Барјактар развио је свилени барјак, а на врху барјака намештена је јабука. Барјактара су два; а кад су сватови из одличних кућа, четири. Стари сват најугледнија је личност у сватовима, и обично ову част врши најугледнији члан породице. Његов побочник је, како га Фортис назива, „stacheo“ а Наскет „stachez“. Ову реч биће Фортис рђаво разумео и Наскет од њега погрешно преписао. (А коју је реч тако искварио, нисам кадар утврдити. Биће то можда „сватски војвода“?). Оба девера, која су обично браћа женихова, ако их има, служе невесту. Кум је венчани важно лице. Коморција чува сејсанку (Фортис пише: „коморција или сексанта“). Чауш (*ciaus*) носи киту цвећа и пази на ред. Он пева и виче на сав глас „Бре, давди, добра срећа, јаране, пиј'га!“ (Фортис пише: „Бребери, Давори, Добра — срића, Јара, Пико“, што су имена стarih милостивих божанстава!) Буклија је онај који служи пићем на путу и код стола. Све ове службе могу се распоредити и међу више лица како има више или мање гостију.

Први дан слави се гозба у кући младожењиној, у коју се упуте сватови после венчања. Три или четири момка трче напред, а који први дође, добије мараму као награду. Домаћин се упути пред снаху, пре него што ова сиђе с конја, и даје јој у наручје дете да мази. Кад је невеста сишла с конја, поклекне и пољуби праг. Пуница, или која друга старија жена из браћства, понуди је ситом, пуним разна жита и мањих јела, бадема, лешника; ове

треба да баца шакама преко рамена на сватове. Овога дана невеста не руча са родитељима код стола, него код нарочите трпезе са деверима и старцем (војводом?). Младожења седи код стола са сватовима а он не сме истога дана ниједну ствар одрешити ни разрезати. Кум у место њега реже леб и месо. Домаћин позивље госте да пију. Први му одговори стари сват. Букара почиње се редати са здравицом светому покровитељу породице, светој вери итд. У таквим гозбама влада највећа расипност, макар да сваки од сватова доноси нешто на поклон. Ручак почиње воћем и сиром, а чорба закључује ручак. Између ових међу се на сто све врсте домаће живине, јагњеће месо и говеђина, каткад и дивљачи, а врло ретко телетина. Жене не једу код истога стола са људима. После подне забављају се певањем, играњем кола, бацањем камена и другим народним забавама. У вече, после вечере и обредне три здравице, испрати кум младожењу у клет или у хлев, пак отера девере и војводу.

Други дан седи млада без девојачке капе и без ко-прене (шаћела) код сватовскога стола и мора да слуша најсурвије досетке пијаних сватова, који мисле да су у овим приликама слободни од граница пристојности, којој су иначе у извесним тачкама тако навикли. Ове свадбене свечаности трају по два, три, шест, осам и више дана, према имућности и ћуди оне породице која их изводи.

Зову се „здравице“. Млада из ових дана весеља вади много добити и заснива из ових свој властити иметак, јер као мираз она не носи у нову кућу ништа, сем своје хаљине и по коју краву; често се догоди, да њезини родитељи узимају и новац од зета. Млада носи сваки дан воду сватовима да перу руке а сваки гост баци по који новац у посуђе. Обичај допушта млади да се пошали са сватовима те им сакрије опанке, капе или ножеве, које морају откупити за новац одређен од друштва. Осим тога обичај захтева, да последњи дан здравица сваки сват дарује младу за уздарје неким новцем за поклоне, што их разделе сватовима кад се ови опросте. Кум и младожења

носе их на сабљама домаћину, који их по реду поклони сватовима, а то су обично кошуље, мараме, капе, рушци и друге ствари мање вредности. Ови свадбени обичаји исти су код свих Морлака и мало су различни од обичаја у сељака на отоцима, у Истарском приморју и у Далмацији. На Зларину, отоку у близини Шибеника, скине стари сват сабљом венац с главе нјевестине, чим се спрема да оде са својим човеком. На отоку Пагу обичај је мање опасан, али не мање супров. Кад се спрема младожења да одведе своју младу, почну му набрајати отац и мајка нјевесте, претерујући, сва зла својства своје кћери. Тада се окрене младожења својој нјевести и каже: „Кад

си таква, ја ћу ти ћуд умирити“. Уз ове речи замахне према њој руком, чупне је за косу или удари или чак и гурне ногом, да не би обред био пукат формалност. У опште не доноси Морлакињама па ни женама с отока, ако изузмеш грађанке, никакву срамоту, ако их бију њихови људи. У околини Дрниша невеста мора, кроз једну годину, да пољуби свакога рођака који дође у њихову кућу, и после тога не треба им више вршити ову дужност, као да је тобоже неспособна њихова прљавост томе крива и презирни начин којим с њима поступају људи. Они их не спомињу никад, кад говоре с отменом личности, а да не кажу: „С вашим допуштењем“. И најизображенји Морлак,

кад му треба споменути жену, каже: „да простите, моја жена“. Наскве, и за њим Janus Pannonius, примећују, да се, ако има у кући више кћери, никад не удаје млађа, сем ако је старија саката. Смешно је што Фортис изводи талијанску реч „stravizzo“ (гозба) од српске „здравица“, мислећи да су здравице исто што и гозба. Исто тако и навод из Св. Јеронима, који пише Јовинијану: „У нашој покрајини сматрају злочинством хранити се телетином“, нема никаква посла са обичајима Морлака, јер су се ови барем сто година после смрти Св. Јеронима у Далмацији населили и њима никако није забрањено хранити се телетином. Што се ово ретко догађа, томе су узрок економне

прилике, због којих нико не коле младо живинче, него га храни, док понарасте, да га прода са већим добитком.

Ношење и пород ових жена било би велико чудо у нас, где наше госпође трпе толике невоље и слабости пре него што се реше свога бремена и требају толиких обзира после порода. Морлакиња се истом храном храни и послове обавља и кад носи. И много се пута догоди, да породи на пољу или на путу, без помоћи, те повије дете, опере га у оближњој води и однесе кући; а други дан врати се на рад или на нашу к својему стаду. И ако се роди дете у кући, опере се у хладној води; те и Морлаци могу о себи казати оно, што стари Римљани: „*Durum a stirpe genus natos ad flumina primum deferimus salvoque gelu duramus et undis*“. „Чврсто племе од поколења носимо најпре нашу децу у реке те их чврстимо ужасним ледом и таласима“. Насквећ каже да жена, кад осети болове, умакне у које удаљено место, а срећна је, ако јој у том тешком часу помогне која сусетка. — Ову децу овако примљену и окупану завију у јадне дроњке, у којим остану бар три до четири месеца, а онда им је слободно четвороножке кретати се по кући и пољима, где науче ходати и где стеку ону јачину и оно здравље, ради којег им треба завидети и које их спреми да голим прсима подносе снег и мразну студен. Деца сишу мајчино млеко све док ново ношење не прекине овај начин храњења; те ако изостане ново ношење за четири или шест година, она се хране за све то време на прсима материјним. Па зар је чудо, ако није бајка, што се приповеда о дојкама Морлакиња које могу надојити дете нудећи му дојку преко рамена или испод назуха. — И ову примедбу је Фортису

врло замерио Сињанин Ловрић. — Врло доцкан навлаче деци одело, особито на граници босанској, поводећи се тако за примером босанских сељака хришћана, који плаћају харач тек онда кад рухо понесу, јер се дотле сматрају као деца неподобна за рад и службу. Због тога се виђају деца од 13 и 14 година у самој кошуљи која им досеже до колена. Кад се дете роди, особито прво, шаљу сви рођаци поклоне родиљи, а од послатог јестива приреде се „бабиње“. Родиље не долазе у цркву до после 40 дана, када им се свећеничким благословом то допусти.

Прво доба проводе деца у шуми и код стада. Сва-којаки радови излазе из њихових руку а сви су израђени једноставним ножићем. Праве дрвене зделе и фруле уре-шене чудноватим резбаријама, које одају подобност овога народа за узвишијеније ствари.

Најобичнија је храна у Морлака млеко које на разне начине готове. Додају млеку оцта, те постане једна врста пића врло укусног; и сурутка је пиће њима врло угодно. Сир пржен у маслу најбоље је јестиво које знаду при-правити ненаданому госту. Хлеб, печен на наш начин, слабо познају, а спремају сваки дан погаче (из италијан-ске речи „foccacia“) од проса, јечма, кукуруза, а ако су имућни, и од шенице. Кисели купус, маркова и разна зелен, што расте у шуми и на пољу, добар су им и јевтић смок. А после печенога меса они највише воле чешњак и лук;

сваки Морлак на далеко заудара овим омиљеним јелом. Зелен, а од ње не најмање лук, узрок су што су Морлаци тако чврстог здравља, ма да често гасе своју жеђ блатњавом водом из млака. У овим странама има врло много крепких и живолазних стараца. Чудновато што лук добивају понајвише из Италије, нарочито из Јакина и Римина. Један од најбољих генерала *) увео је у Далмацију гајење конопље, те сада Морлаци много мање троше на туђу робу. На једном излету почастио је Фортиса и његове људе Морлак Вуковић. Ручак је био спремљен на гробишту поред развалина једне цркве у Бушком Блату. Један стећац служио им је као стô. На погачама од пресног теста доносили су им печене јагњетине и многа друга јела. Застирач је обично вунен прт; а ручници ретко се употребљавују. С оним дугачким ножем, што га носе из пâса, секу месо; виљушке не употребљавају много, а дрвених ожица могу разделити колико је драго. Пехара не треба, јер повелика „букара“ кружи од уста до уста, док се не испразни. Све посуђе састављено је из неколико дрвених здела а сви једнако ваде из једне зделе сваки својом ожицом. Јагњад шеку врло једноставно. Они га натакну на спремљен ражањ, па га тако полагано вртећи испеку. У њиховим јестивима вазда је главни зачин лук. У првом свеску на страни 31. приповеда Фортис, како се Морлацима гади од жабâ. За време највеће глади, која у Далмацији није ретка, било ради слабога ратарства било ради лоших установа, волео би сваки прави Морлак погинути, него ли окусити жабу. Свештеник Врањски упитан: зашто не једе радије жабе, него ли ужасни сир? одговорио је зле воље: „Има један Морлак који жабе

продаје у Задру, ма да још није доспео да их окуси, ипак је тај човек срамота за читаво село“.

Што се тиче привреде, Наснет допуњује податке Фортисове овим наводима: У брдима сав је живот Морлака шуки пастирски; ратарство је незнано и ради онтраг поднебља сеју понајвише само овас и раж. Зато је значајније сточарство, те нису ретка многобројна крда оваца и коза. Њихово је месо укусније, јер кречна земља рађа више мирисаве него ли сочне зелени, те је зато и месо укусније и храњивије. Где још има шума, израђују се бачве и даске и све што треба за спремање лађа. Крај морских обала још се привређује кукуруз и друго жито, али се највише становници баве виноградарством и рибањем. Најзначајнији је лов на тонину (трүп, *gabus thynnus*), коју хватају великим мрежама, као и Истрански „Либурни“. У близу се распну мреже у мору, а да намаме рибу у мреже, зато су на обали намештени до шест и више хвати високи степени, тако да се нагињу преко морске пучине. На таквим степенима остаје човек по читав дан са врећом камења. Чим се укаже у близини риба, он баца камење тако, да риба бежи право у мрежу коју људи на конно извуку. — Од знаменитости је лов на птице, које се у пролећу враћају из тоplијих крајева, те се уморене

*) Разуме се „млетачких“.

радо одмарaju на бреговима Далматинским. Тако се продају силне множине убијених шева у градовима.

Што су Морлаци толико заостали у ратарству и народном домаћинству, Фортис окривљује себичност оних млетачких господара, који често употребљаваху раднике Морлаке не у корист млетачке владе, него њој на уштрб, јер их не употребљаваху за корисне послове, на пр. регулацију реке Цетине, што би Морлаци драге воље прихватили, те би овај рад користио њима самим а уз то и увећао приходе државне (П. 83).

Поњаве, донесене из турске земље, служе и бОљим Морлацима као лежиште; врло су ретки међу њима бога-

таши који би имали одар као наш (т. ј. талијански); па нема много ни оних који имају одар од дрвених дасака. Већина их спава на пољу, простирајући на нешто сламе своје поњаве и замотавши се у њих као гужвара. Лети спавају под небом на дворишту. Покућство је њихово једноставно, колико да задовољи пастире и тежаке. Ако има морлачка кућа таван, он је и гардероба, а женске спавају и у оваким кућама на тлу. Ја сам (Фортис) имао прилику гледати их, како до глухо доба ноћи мељу и певају ужасне песме своје а у истој је соби спавало до десетак особа посве слатко испружених по тлу. У крајевима удаљеним од мора и градова, куће Морлака само

су колибе покривене сламом или даскама, које зову „зимле“ (schindel). Марва је у истој колиби, а одељена је од господара тором начињеним од дирека а замазаним глибом или глином. Зидови су у кући или од исте грађе или су од великих комада камена, сложених један над другим. — У средини колибе је огњиште, с кога се вије дим кроз врата, ако нема кућа друге рупе на крову. Зато су куће све од чаји поцрнеле и све миришу на чај, па чак и само млеко којим се хране пастири и којим радо нуде путнике. И одећа и људи заударају димом. Сва породица ручава око огњишта у оно доба кад је топлина с огњишта угодна, и сваки се испружи на оном месту где је ручао мало пре;

па ту и заспи. У некојим кућама има и дрвених клупа
У светиљкама пале масло уместо зејтина, а понајвише упо-
требљавају луч да осветле по ноћи своја станишта. По
који богатији Морлак има куће по турском укусу начи-
њене, а сандуке и покућство наше врсте. Успркос сиро-
маштву: нечистоћу не трпе у својим становима. Нема ни
мушкиг ни женског болесника у овим крајевима, који би
се хтео ослободити у својој колиби одвишног телеснога бре-
мена; чак и људе на самрти носе тога ради изван куће.
Ко би им из незнања или из пркоа упрљао кућу, могао би
донасти тешких удараца.

— Наскочеј још ово приodata о кућама морлачким.

На морској су обали ове куће од камена, у брдима пак понајвише од дрвета. Где се гаје виногради, ту имају и пивнице у живој стени. Цркве су и у источњака и у западњака једнако сиромашне и прљаве, осем оних у којим фратри воде бригу за бољи ред и чистоћу. Попови су и овде врло поштовани а највише они који су на гласу да умеју нечаствивог изгонити. Ове варке искључна су својина капуцинских калуђера, а где ових нема тај посао врше Фрањевци који су се разгранали по Далмацији, Хрватској и Босни.

Обично одело Морлака врло је једноставно и јевтино. Ошанци су обућа и мушкараца и женскиња. Они их међу на ноге преко назувица, које наличе плетеним ципелама, па сежу преко глежања све до хлаћа које покривају сву ногу. Хлаће су начињене из беле ражевине, а причвршћене су око кукова вуненим гајтаном. Кошуља не сеже далеко у хлаће, јер није дужа од малог трбуха преко којега хлаће сежу. Преко кошуље посе кратку ћечерму а зими баце на рамена још и плашт од црвене чохе, који зову „кабаница“ или „јапунџе“. На глави посе црвен-канту а изнад ове „калпак“, који наличи ваљастому турбану. Косу стрижу и остављају само перчин. Пашу се широким вуненим црвеним превезом који може бити и од свилених врвца, а иза паса намештају оружје, то јест једну или две мале пушке и велики нож „ханџар“ са корицама и ножницом од меди украшеним лажним камењем; ханџар виси често о верижици која је начињена из истог кова и виси изнад паса. У истом пасу обично намештена је рожина, у којој држе маст, да у кишовито време чувају оружје од рђе а и себе да памажу

кад ходајући ожуље кожу. Од паса висе и корице, у којима је крециво и новац; па и дуван поверен је пасу. Лулу носе на леђима, турајући камиш између кошуље и коже, а чибук је промољен. Пушка је вазда о рамену, кад изиде Морлак на поље. Народни ноглавари богато су одевени и имају пуно доброг укуса у свом одевању.

Наскет каже, да је одело овога народа различно, као што се може разабрати из описа и слика у Фортиса и Француза Cassas-а. — Он каже да називљу кошуљу „рубача“ а одело је од бела сукна окићено модрим или другобојним гајтанима на рубу, а спреда кончама. Преко трбуха има пâс од коже, „попруг“. Ретко кад носи Морлак огрлицу. Хаљина је, као и хлаће, од бела сукна и сеже све до колена са дугачким рукавима. Као обућу носе опанке или ципеле које Наскет називање „kerendek“. Очевидно се писац овде помео, јер кепењек значи војничку кабаницу а ниспошто „halbstiefel“, како он ову реч тумачи. Они Морлаци, који не носе пушака, опремљени су „чекином“, то је малим секирама на дугачком дршку. Назувице су разнобојном вуном испаране. — Жене носе „чепац“, белу мараму, а на леђима висе оба краја са модрим гајтанима. У Сењу и Багу носе отмене жене беле мараме танке преће, а зову се ове мараме „пашолат“ те су изубадане златним или сребрним иглама. Преко сукње, коју зову „шампар“ (? ја ове речи нисам разумео

а ни у речницима нашао) посе „халь“ или „пратеж“. У осталом подудара се Наскет са Фортисом; ишак је јасно, да Наскет у свом поглављу о Морлацима описује више ускоке из Хрватскога Приморја, него ли Далматинске Морлаке које описује на страни 180. своје књиге.

На поселима скупљају се особито у кућама, где има много девојака, па ту спомињу славу предања. Вазда има по који певач који уз гусле казује старе песме. Гусле имају само једну жицу. Јуначке песме певају се монотоно и туробно; такође певају у неколико кроз нос, што се врло добро подудара са њиховим инструментом. Стихови стarih песама су десетерци без срока. Ове песме имају крепке изразе, али у њима се каже мало маште. Ишак диражу слушаоце до суза и уздисаја. Што се Фортиса нису тако коснуле, тумачи тије, што речи треба добро разумевати и што простим људима не треба тако јаких утисака као образованим западњацима. Једноставност и неред главни су значај морлачких јуничких песама. Има и врло лепо пореданих, али вазда треба слушаоцу или читатељу да надопуни различне детаље. Старијих песама Фортис није нашао дале од 14. столећа. Морлак, што путује, пева, особито обноћ, дела стarih јунака и краљева својих или који жалостан догађај из повеснице. Ако се сутрну на врху два путника, тада понови други оне стихове што их је певао први, и ово прихваћање песме траје све докле један другога чује. Једно „ох“ варварски извјено разлеже се пред сваким стихом. Речи, које образују стих, изреку се брзо и без икакве модулације, која је сачувана за последњи слог, па се прелази у дугачко извјање као дрхтави глас, који се онеп подиже, чим певач

на ново удахне ваздуха. Наравски да имају још и сада певача, који не казују само старе песме, него који и нове слажу, шта више, ако им се свиђи, они своје песме и забележе. Таквих песника било је много у Дубровнику, па и у осталим далматинским градовима. Штета што је талијанштина много покварила стару једноставност првобитнога језика. А познавачи језика кажу, да је и наречје морлачко пуно туђих речи: „како год било“, вели Фортис „мојим ушима свакако боље прија босански језик, који говоре они Морлаци што обитавају копно, него ли илирштина приморска.“ — Фортис је наштампао у својој књизи познату песму „Асан-Агиница“ и пропратио је преводом и доста добрым тумачем, а на свршетку коментара прибележио је прва четири стиха ове песме глаголицом хрватском, Ћирилицом и Ћирилским курсивним писменима; а позната му је била и босанска глаголица и српска калуђерска Ћирилица.

Етнографске белешке

о аустријским Србима из почетка прошлога века

ПРИОПЋИО

проф. Рајко Лерушек

(наставак)

ишло и фрула, свирала и гајде са мешином и морлачким сељачким музичарима добро су познати. Народне песме врло много доприносе, да се старијски обичаји чувају. Зато су и њихове свирке и њихове игре из давних времена. Све су игре докази јакости и вештине као

нпр. она, ко зна више да скочи, ко да брже потече, ко даље да баци тежак камен, што га је мучно са земље дини. Уз певање песама и уз гласове гајди, које су врло сличне онима што их употребљавају цигани са међедом, хватају се Морлади у коло, најдражу им игру: које се свршује у „Скочи-горе“. Сви играчи, мушкарци и женскиње, ухвато се за руке па почну полагано кружити као

тала сајући се уза свирку вештакову. Коло се мења и претвара у елипсу или троугао, како бива игра живахнија, а напослетку претвори се у непримерне скокове, па и женскиње скаче, те се и одело и поредак помету. Невероватна је страст, којом Морлаци играју коло, макар да су често уморни од рада или дугог пута и слабо нахранђени. Ипак са малим одморима они потроше много сати у тако силну вежбу. Наскет зове дуде или гадље *косло* (*kosslo*). Мени није познато, да би се дуде игре тако називале, Већ ја мислим, да му је неко казао, да су начињене гадље од машине козје, а он је разумео, да се инструменат сам зове „*коузлом*“. И Наскет наводи неколико песама, али како је он знао српски, то пека сведоче ове врсте како их је он наштампао. „*Oi Sarajevo, scto sini neveselo, Jelimi teje kuga pomorisa. Ali mityi Turasin porobio*“ т.ј. „Ој Сарајево, што си ми невесело, Је л' ми те је куга поморила, Ал ми те је Турчин поробио“.

Често су последица морлачких игара — зашаљења. У овим и другим случајевима, они не зову лечника, већ сами себи лече. Обилато узимање ракије обично је прво лековито пиће. Ако се болест не умањи, они насију у ракију овећу количину бибера или пушчанога праха. Лети се опруже на сунчаној жези, а зими добро покрију поњавама, да болест знојем изгоне. Против грознице употребљавају више систематско лечење. Први и други дан узму по чашу вина, у којем је неколико зрна бибера квашено више сати; трећи и четврти дан удвоји се количина. Затвор лече стављањем тешкога камења на трбух. Ревматизам лече јаким трењем тако, да се кожа или одлепи или леђа од краја до краја помодре. Каткад употребе

против те болести и зажарен цреп омотан влажном крпом. Да им се поврати јешност, пију много оцта. А последње је средство, којим се служе у најтежим случајевима *шебер*, који ставе у уста самртику, тако да се са мање гркости пресели из овога света у онај други. Против костобоље ставе често и пијавице на болесне или отекле удове. Где има земље руменице (Ocker), они је положу на ране, кад се засеку или здеру кожу. Морлаци знају врло вешто ишчашене кости наместити а сломљене излечити.

Мртваца оплакује сва породица а кад га понесу из куће, и кад стигне поп да благослови мртво тело, као и у нас. Али оно што се код нас не чини, то је што шапљу мртвацу у уши те му дају поруке за онај свет. Кад је свршен овај обред, онда га покрију белом поњавом и однесу у цркву, где се понови плач и нарицаљке оплакују покојника. Чим је тело сахрањено, врати се читаво друштво с попом у кућу, из које је изнесен мртвац, па се настави јадање и тешење, наравски спојено са ређањем пехара и здравица. Мушкици у знак жалости неколико времена не брију браду. Знак жалости је и модра или паунаста капа. Жене међу црне или модре маҳраме на главу и црним крпама скривају све штогод има на њихову оделу црвену боју. Кроз годину дана Морлакиње долазе бар о сваком празнику на гроб плакати и доносити цвеће. Ако су каткада спречене доћи на гроб, оне се путем оправ-

давају и говоре с покојником, као да је жив, те му тачно разложе узроке, зашто нису могле доћи. Питају га такође: како је на оном свету? Све се ово врши наричући тужбалице. Девојке прате ове жене на гроб, да се од њих науче нарицању. Наскет приповеда, како се једном десио у једној кући, где се нарицало више него ли обично. На питање: зашто тако плачу? одговорила му је једна жена: „Ви ваљда још нисте били код нас, кад вам је непознато, да треба, чим више звони, јаче и нарицати, јер је и плата тим већа“. Исти писац каже, да мртве људе полажу на разаструтку кабаницу, а жене на поњаве. Онда долазе „сузне“ нарицаљке. Уз ноге положе мртвацу оружје и чибук. На гробове намештају камена са урезавим кретом; често засаде на гробу и дрвеће, као у мусломана. Кад пријатељи покојникови долазе на гроб, носе собом камење које слажу по гробу.

Суседи су Морлацима на истоку и на северу Далматинци и хрватски *границари* који су по Наскету једнога порекла са Морлацима. Одселе приказаћемо разна племена по Наскету и његовим подражавачима Бретану и Јану Панонику. „Да су граничари сиромашни, о томе нема сумње,“ вели Наскет. „Кад букне рат, тада мисле једино, како би се дочепали богата илена, да се богати врате својој породици. Као слабо изображеном човеку, граничару годи све ново, па зато и жели присвојити оно, што му годи. Чим му се пружи добра прилика, он то и учини, па како га пита његов друг, одакле му нове ствари, он одговори: „Поклонио ми је газда, а уз то пролило неколико суза“. Али макар да су хрватски граничари сиромашнији од Морлака, они су ипак врло гостољубиви и,

што је велико чудо, у њих нисам нашао никаквих пресјака. Родитељи врло љубе своју децу а ипак нису деца тако размажена, да би се огрешила о дужну почаст према родитељима. Често се догоди, да је стари отац пошао у место сина у рат овако умујући: „Ја сам већ стар и мени је ратовање познато. Ако погинем ја, мања је штета, него ли ако погине мој син. Али ако ме послужи срећа јуначка, ја ћу се вратити са богатим пленом!“ Насквећ вели, да деца, макар да одрасту без нарочита васпитавања, ипак штују своје матере. Врло пазе и на девојачки образ, а Насквећа уверавао је један харамбаша хајдучки, да ниједан од његове чете не сме дирнути у девојачки стид. Пошто су хајдуци уверени, да је њихов посао честит, нећемо се ни чудити, ако чујемо, да хајдуци плаћају по-повима, да им читају крупне молитве, како би срећно извршили свој посао. Граничари нису много сујеверни, што и не би доликовало њима, који су сви без изузетка војници. Образованости дакако нећеш наћи међу њима, а ту се обистинила пословица: „*inter agna silent musae*“ „у оружју ћуте виле“. — Међу православнима је обичај, да на Божић баце свакому туђинцу, који дође у њихову кућу, по прегрнт ишенице у знак обиља и родовности за сву годину.

У граничарској кући влада велика слога. Многи би се Јевропљанин могао у њих којечему научити, да нарочи-

чило слози. Никакво чудо није, ако пет до шест породица станују у једној кући, а све живе у пријатељству и све се хране из једнога чанка. Најстарији мушкирац је господар и он одређује, што се има радити. „Господиња“ (господарица) или „стара мајка“ пази на децу и слободно јој је свако непослушно дете казнити, а да мајка детета и не писне. Младе жене морају сав тешки рад вршити у кући, као млади људи на пољу, У такој задрузи никад не једу млађе снахе или невесте код стола. Где има у образованим земљама таква слога, да три или више жена кухају мирно на једном огњишту?

Будући да је послушност деце велика, ретко се до гађа, да који момак проси девојку на своју руку, већ се просидба врши по прилици, онако као и код Морлака. Осам дана пре свадбе шаље жених, ако су родитељи девојчини усвојили понуду, два сазивача који сакуне сватове. Међу овима су заставник, кумови, старешина, девери и другарице. У очи свадбе долазе највиђенији свати у кућу невестину, да са другарицама оплету венце. При

доласку и одласку њихову, као и за време вечере, пале
пушке. Сутра дан окуне се сви свати пред кућом же-
ниховом на коњима, па цела поворка крене према кући
невестиној. Кад су у близини невестине куће, један од
свата преда невести белу свилену мараму, коју поврати
исти изасланик друштву. Пред кућом изиђу другарице и
наместу јабуку са венцем на стег заставников. Онда кле-
кину жених и невеста, а родитељи их благослове. Потом
крену у цркву а другарице јаше иза сватова. Крај цркве
силазе сви са коња осим два момка, који чувају коње.
На повратку баца невеста орахе и друго сухо воће на
кров женихове куће. Онда пољуби свекра и поздрави све
остале рођаке. Док се спрема ручак, однесу родитељи у
спроводу робу невестину у кућу женихову, а мајка неве-
стине дарује родитеље, браћу и сестре, а сватове и кумове

са марамама. На свршетку ручка баци сваки гост по који новац у тањир, а да не сврше свечаност без кола, то се разуме. О поноћи воде кумови невесту у ложницу и же- них јој сабљом скине венац. — У јутру устане прва невеста и донесе са бўнара воде да се сватови перу, по- крије стô и очисти све собе. Такова свечаност траје често по осам дана.

Одело хрватских граничара је кратка кошуља; а ако је дужа, виси му преко гаћа. Хлаће су од беле домаће чохе. Ногавицâ немају, него свијају ноге у крпе (обојке) од платна а преко њих носе или опанке или чизме. Преко кошуље носе ћечерму, коју Наскет зове *хлебац*. Како добри Наскет није био вешт на немачкоме језику, то је мислио, да је немачка реч *laib* (хлебац) исто што и *leib* (тело). Па како се зове ћечерма (од немачке речи *leibchen*) *лајбик*, тако је Наскет мислио, да се право српски зове *хлебац*. Овај *лајбик* опшивен је гајтанима и пузадма, а преко њега носи још и *јанку*, од плавога сукна, са кошчама. Мушкирци носе косу кратко описану,

а војници сплетену у прамене. Жене носе косу сплетену, а преко ње црвену мараму са белим пругама (церац). Кошулја много пута на прсима није скопчана. Сукња је од суре чохе а преко ње пратеж или одећа. „Преприш“ је од платна, а на ногама имају жуте чизме.

Песме су им сличне дивљачкому урлању растегнутим *O-o!* Нпр. „О, пије вино Краљевићу Марко! — О, пијмо, браћо, вино, да весело живот проводимо“ итд. Ако чује други ово растегнуто *o*, одмах му се одзове истим гласом.

Свирају дипле (двојнице), гадње (Nasquet каже „ко-сло“), вруке и гусле, коло им је игра.

Кад су под ведрим небом, најволе ватру. Могу отрпети велики мраз, само кад су им ноге топле. Па зато и лежи по катkad по десет људи око ватре, сви наоколо, а ноге им у врућем пепелу; па сад нека пада снег, како му драго.

Janus Pannonius вели да им је језик илирски и да се најчестије говори у Личанској, Слуњској и Огулинској регименти. Људи су лепа кова, загаситих образа, љута ока и храпава гласа; вазда су здрави и подносе све непогоде времена. Жене су само у брдима лепе особито на путу од Карловца до Реке. Иначе су троме и прљаве ради тешког пољског рада.

Nasquet приповеда, да је једном пловио Савом за Београд. Био је одевен модрим мрнарским капутом по обичају ондашњих помораца. Граничари, мислећи да је поп, дођоше са свих страна и клекоше пред тобожњим попом. Бретон, његов наследник, примећује да су били тако одевени руски попови, који су пратили руске пуковније у француском рату. — Бретон и Јанус Панонијус искварила су још више имена одела и друга имена, па пишу: „луда“ место „љуба“ (љубовца), „косалца“ у м. „кошуља“; Бретон чак називље „Марклом“ — Краљевића Марка!

У једанаестој глави, или у првом делу четвртога свеска, расправља Nasquet о Ускоцима. Они себи називају „Србљи,“ а некоји их суседи зову *Власи*. Што о њихову пореклу говори, сасвим је без смисла; јер каже, да су сви Славени, који су се поилирили, судећи по њихову понашању: Боркези са Кавказа; они су тобоже једнако срчани и крути, задовољни најлошијим јелом и пићем, неверни и потмули као и Черкези, воде исти пастирски живот, снажни и истога су стаса и једнаке боје као и Черкези. „Ускоци сада су“ наставља Nasquet: настањени свуда у Далмацији, Босни, Србији, Хрватској па чак и у Крањској. Називљу се Србима, јер су се преселили из

Србије. Ово несребрно племе нема другога посла, сем да обавља војничку службу. Они гаје понајвише овце и козе, а мало говеда. Трајни рад није им по воли. Западни Ускоци, који обитавају у Жумберку, између Хрватске и Крањске, много се разликују од далматинских, јер живе у војничкој стези и војничком запту. Они су велики сиромаси и ту ми се десило први пут међу овим народом, да ме је г. 1787. у пролеће, после неродице, замолило једно девојче од 16 година за комад круха, јер тобоже већ три дана није окусило ништа. У торбици носила је смлечену дрвену кору, од које су, помешане са посјама, пекли тада хлеб. Стан ускочки још је сиромашнији од онога хрватских суседа. Често је кућа од два дела, од којих је један намењен за стоку, а други за људе. Занатлије су ретке међу њима, јер свака породица прави одело од беле вуне а жене спремају пртенину од конопље. Никад нећеш наћи беспослених женскиња. Вазда имају уза се кудељу, па преду и на путу и код куће. Особитих свечаника ово племе нема; само Божић и Ускре славе се и прекомерним мрсом и заливањем вина и ракије. О пролећној равнодневици нанесу из шуме велике гомиле дрва и драче па је вечером запале певајући и играјући коло уз дуду или фрулу. Момци скачу преко таквог огња. О Новој години Ускоци се грле и рукују међусобно, и не желе један другом много година као други људи, јер су

жеље празне; него се веселе, што су прошлу годину прόживели без великог зла. Ускоци су православне вере, а своје попове не штују изван цркве. Народ је доста сујеверан а у болести употребљава иста средства, који је Фортис навео у опису морлачких лекова. Кад нема болеснику више помоћи, окупају га, да би отишао чист пред Свету Тројицу.

У ранија времена била је код њих отмица врло честа. Сада се ретко догађа, јер су казне врло тешке за ово злочинство. Али ако се освете рођаци девојке, могло би се догодити, да момак побегне, а девојка остане уседелица, јер су Ускоци у овим стварима врло деликатни. Код њих још много цене девојачку крепост, а удовице се ретко по други пут удају, Свечаности свадбене исте су као и у Морлака. Кад остави невеста кућу својих родитеља, покрије јој жених лице копреном, бајаги да не и више нашла пута натраг у род. И обичаји код погреба исти су као и у Личана. Само вала споменути, да мајка ако јој је умрло дете, проклиња смрт и баци колевку начињену од храстових дасака, па је поломи скчући по њој.

Ускоци имају ношњу врло сличну ношњу Далматинаца. Људи носе црвене капе; косу имају сплетену у прамене; врат и прси су голи. Рубача има широке рукаве, ошивене на крајевима, на јаци и отвору, црвеним или плавом вуном. Преко рубаче носе прслук (Nasquet каже „хлебац“) са два реда путаца, црвеним гајтанима и петљама. За пасом су ханџар и мале пушке. Хлаће су од беле чохе, на ноге навлаче чарапе и опанке. Зими облаче

и хάљу а преко ове још и црвену кабаницу. Црвени чи-
бук метнут је иза кошуље, а на рамену почива чекан. —
Девојке су покривене црвен-каром која је опточена на
рубу множином малених путаца од меди, па и сребрним
новцима. Косу плете у три ките, од којих једна виси
преко леђа, а друге две по грудима. Ако коса није до-
ста јака, онда уплићу у њу и предива. На крају ових
прамена намештен је напрестак од меди и на њему свако-
јаки урес од новаца или школјака, тако да тај накит
често тежи по пет фунте. Да буде прамен косе способнији
носити свој терет, уплићу у косу такође прне кајиште. Око
врата немају никаких огрлица, а на рукама носе нарук-
вице од коже са медним пузама. Кошуља је као и у људи,
а сеже све до кике са двоструким везењем око рукава и
рамена; преко ње препрт од различно бојадисане вуне.
Ови препрти урешени су на крајевима ресама, а широк
црвен пас, украшен свакојаким школјкама и меденим на-
китима и обвијен око тела, причвршићава ове препрте,
што служе попут крила. Оне имају и шалваре, које сежу
до колена; на ногама врло лено и шарено искићене на-
зувице и опанке. Кад настаје оштро време, оне међу на-
 себе и сукњу без рукава, која је начињена од загасито-
смеђе рашевине и на обе стране препаране. Осим тога
имају, ако нису друкчије запослене, вазда преслицу уза
себе и ножић. Удате жене мање су искићене и место пр-

вен-капе покривају главу белом пећом, богато извезеном разнобојном вуном; на углавима висе мале ките.

Janus Pannonius још примећује, да су Ускоци врло крепка стаса и брзотеци. Вере су православне, па крсте одраслу децу и исповедају се, кад им је 30 година. По њему: Ускоци су дошли најпре у Клис, у Далмацији, г. 1420. Касније умакоше Ускоци у Сењ, где им је године 1537. Фердинанд I. одредио насеобину. Још доцније борили су се Сењани са Турцима и Млечанима и поглавити посао њихов био је гусарство. Зато их је преместила аустријска влада г. 1616. у Горјанце у крањској, која се бруда по њима отада зваху немачки „Uskokengebirge“. Од сировина своје стоке приправљају храставу чоху, чине кожу и приправљају добар сир. Најмилији им је војнички живот, који им прија ради несталности.

По Nasquet-у разликују се *Личани*, који су одељени морем и високим брдима и од Хрвата и од Далматинаца и својим карактером, те би их могли назвати *Прногорци аустријске монархије*. Личани су много времена живели савсим независно а прејашња влада придала их је Карловачком генералату. Пре ове реформе имали су Личани све

значајне црте слободнога народа. Поштени су, гостољубиви, драге су воље и потпомагали друг друга, али су били и убојице, незналице, сујевери, неумерени у уживању, осветљиви, нерадини, па зато спремни на отимању. Личани живе у пријатељству са својим босанским и далматинским суседима и често склапају с њима побратимства и шишана кумства. Хришћанин уреже мухадеданцу полумесец у кожу испод косе, а мухамеданац Хришћанину крест. Овај завет јаче се чува, него ли све клетве образованих народа. Како народ, тако су и попови полуобразовани људи, који мисле, да имају сва својства, за свештеника, ако знаду како тако писати и читати. Они су верно одани свим предрасудама и укорењеним назорима простог света, па зато њихове проповеди нису моралне, већ поуке и говори често без свакога смисла, јер су и сами спремни учествовати у свакој неправди. Али Личани су најхрабрији људи аустријске државе; момак од 12 го-

АРНАУТИН И АРНАУД

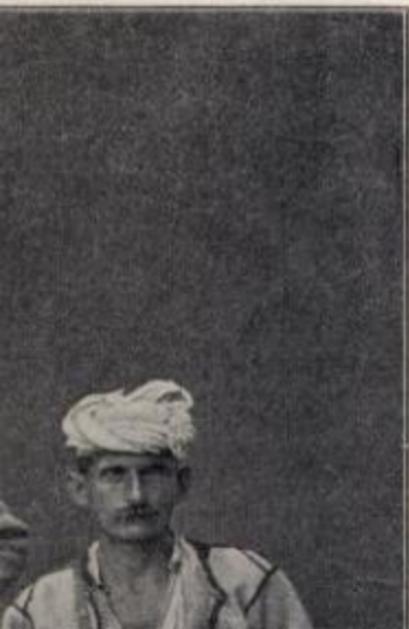
дина не боји се двадесетгодишњега из друге које стране. Зато и зову себе „јунацима“. Највећа је, њихова врлина, особито женскога пола, да је морал девојачки у највећој части. Никад нећеш чути, да је која девојка посриула, а ако би се то ником десило, увек би се оженио њом и тако повравио своје злочинство.

Народ је врло сиромашан и често гладује, а кад има чега у изобиљу, онда не зна мере нити се сећа будућности. Хлеб од зоби (овса), млеко и сир најобичнија су храна, али многи једу само проју или поленту (Наскнет ју зове „похута“). Месо једу само козје и јагњеће. Уз овај слободни и смерни начин живота здрави су као риба у води, те преживљају и највеће болове.

Њихове су куће саграђене из четири стене од дрвета, или од камена, залепљене иловачом, и покривене сламом

или дрвеним дашчицама.

Сред куће је огњиште, око њега лежу сви у пешео. На једном крају куће одељење је за марву, ако нема кућа посебне дograde. У неким кућама одељен је „стан“ са одрима, покривеним сламом и кожама или постељама. У њима је „дрвеница схрана“,*) где се чува сваки иметак куће, поље обрађују понајвише женске и често плуговима

УТКА ИЗ МАЛИСОРА

без точака. О занатлијама нема ни спомена. Непозната су била кола, јер ни правих друмова није било. Деца се подижу као и у суседних Хрвата. Највећа је забава Личанима отимање и лов. Песме су сличне песмама морлачким. Радо играју коло уза свирку дипли и гајдј а само на свадбама. Отмице још није нестало и то зависи

о строгости команданта окружног. Ко хоће, да отме девојку, мора се чувати од укућана, јер ако не пође срећно за руком, могу погинути и он и његова помоћница. Ако је девојка решила, да се уда, просиоци је испросе и после жетве врши се пир. Сазивачи зову сватове и свуда су примљени и чашћени вином, ракијом, сиром и маслом. Друг води невесту у цркву, а с њиме иду и дружице и кумови с осталим сватовима. Пре се у таквим приликама много и пузало, а сад је то забранила војничка управа. Заставник није обичајан у Личана, него његов посао врши

^{*)} Ваљда „скриња“.

старешина. Пре венчања благослове родитељи младенце. У спроводу јаше невеста сама на парину, а остала женскадија седи иза људи на коњима. Ручак је једноставан, јер су ови људи сиромашни. Понајвише се часте јагњетином, погачом и вином. Невеста дарује свате орасима за децу а старешину махраном. После ручка однесу невестину опрему у кућу женихову и кумови је прате у ложницу, где јој жених сабљом скине венац. После венчања не сме невеста више метнути црвенкаре на главу, и беле чарапе замени црвенима. Иначе врше се сви свадбени обреди као у Морлака. Код порода и крштења деце све се онако врши, као и у других племенâ југословенских (илирских). Чим умре Личанин, звоне сва звона у цркви, да помогну души доспети онамо, како јој је суђено доћи. Мртваца одмах оперу, положе на даску те му туре у руке крст, а његов род га целива и оплакује. Онда га ослови домаћин а за њим славе његови пријатељи јуначка дела, што их је за свога живота извршио. Питају га, зашто је оставио жену, децу, пријатеље и другове? То се чини све до вечера, и једни ступају на место других те опевају и славе мртваца, док не дође попа. После опела положе покојника у сандук те га изнесу непокривена у цркву а у спроводу су на првом месту жене па онда људи. Нарицаче, које непрестано изменјајући се наричу, моле мртваца да однесе онима, који су пре њега умрли, поруке од рођака. После литургије и опела у цркви, опросте се присутни с покојником. Сандук се затвори и сахрани, а у кући покојникој приреди се ручак, где се вином и ракијом утуче жалост и туга тако кренко, да се често сви накићени кући враћају. Ове гозбе трају читаву недељу

дана, јер сви гости доносе из својих кућа јела и пића у кућу покојникову. Ова гозба зове се „седмина“ ради седам дана. Оточани и Личани зову ову седмину и „кармику“. Оно јестиво, што доносе пријатељи покојникови у његову кућу, зове се „жалост“.

Личани носе изван војничке службе црвен-кашу; коса им је сплетена у прамене, брада обријана, врат и прса непокривена. Кошуља једнака је оној у Ускокама. Хлаће или „достегнице“ начињене су налик турским; преко чарапа или ногавица навуку постоле од неучињене коже. Чарапе су од беле вуне и разнобојно извезене. Преко кошуље ћечерма (Hacquet вели: „hiebs“) са гајтанима и малим пузцима. Из апача имају разне кесе и торбице за машу, дуван, итд. поред две до три кубуре и ханџара. Све је оружје, као и пушка, сковано од меди. Каткада носи Личанин и буздован. Преко ћечерме носе и кратак гуњ и црвену кабаницу са јаком. Жене носе у некојим пределима преко капе конрену од беле танке пређе а многе носе место капе само велику белу махрану, извезену црвеном и модром вуном и искићену маленим китама. Ову покривачу зеву „повезача“. Девојке носе црвен-кашу, косу уплетену као и Морлакиње, и једнако украсену; око врата узак трак са жутим пузцима. Кошуља је извезена на свим рубовима, шавима различном вуном, на грудима отворена или кончама затворена. Спреда и острага носе

многобројни вунени препрт (прегачу) са ресама. Ова је прегача причвршћена пâсом, који паличи оном у Морла-киња и Ускокиња; иза паса имају или нож или по једну кубуру. Жене се не красе наруквицама, али зато оките прсте многим прстенима. Кад је рђаво време, обуку још дугачку смеђу сукњу без рукава, која се зове „рухо или хаљина.“ Ноге су омотане доколеницама или чарапама. Чарапе су у девојака беле, у жена црвене, или бар црвено обрубљене, а у удовица су модре, ове носе, као и мужеви им, опанке. Момци у војничкој служби имају зелене прслуке и хлаће; иначе је њихово одело народно; они се зову „сережани“. Жене из Навићала имају на глави широку повезачу са ресама, и косу на посебан начин искићену. Жене у Оточцу имају на глави повезачу, око врата бео „крес“, црну дугачку хаљу а зими кратку јанку или кожух.

Занимљиво је, како се овде млати жито. Најред гумна намести се дирек, а око њега привезано је уже, које се споји поводцима од четири коња. Човек, који тера ове коње, помаже се тако, да круг, којим теку коњи, постаје све ужи; јер се уже овија око дирека. Чим је све уже овијено око дирека, натерају се коњи на противну страну па тако бива круг, којим теку коњи, опет све шири, па тако и измлати испод коњских копита све жито на гумну.

Још ваља напоменути, како су биле пре државне управе цара Јосифа II. у овој земљи непознате срамотне казне, које су биле уведене на место прећашњих ужасних казнâ. Насквеј видео је у Карловцу хајдука привезана уза срамотни стубац са написом око врата, који је јављао злочинство хајдуково.

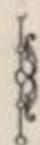
Наскет се шетао са једним пратиоцем по тргу, на којем је био злочинац јавном руглу изложен. А овај не могавши појмити, да је срамота скопчана са оваквом педесетом, сама по себи доста љута казна, позвао је Наскетова пратиоца по имену — био је наиме од пре познат с њиме — па му смешећа се рече:

„Гледај брате, како су Немци кукавни!“ Ова му се казна чинила смешна, па се ругао Немцима официрима, који су га осудили на такву казну.

Бретон у напоменутој књизи а и његов преводилац Janus Pannonius расправљају нешто опширније о граничарској управи, те хоћемо из његове расправе да повадимо најинтересније белешке. Непрекидни страх од турских нападаја, а још јачи страх од куге, натерао је народ, да буде вазда на опрезу; зато им је требало више добрих војничких вођа, него ли саветника. Зато је влада увела у покрајине, суседне турској царенини, војничку управу и тако је ступила војничка стега на место грађанских и кривичних закона, и граничар вршио је своје кућне послове као и војничке по заповедима својих официра. Зато је наличила граница каквој великој касарни где њезини становници нису знали других послова, сем оних, које им је налагало пуновлашће војничких управника. Тиме се ударио граничарима печат јунаштва и они би се осећали увређене, да их назовеш „паорима“. Грађана, који не би

били дужни вршити војничку службу, има у њих врло мало а то су све само туђини насељеници. Сваки сељак-границар или задруга граничарска добијала је посебно земљиште да га обрађује, да се њим храни; али и поједиње регименте имају пространа земљишта и шуме. Земљишта се не смеју продати, ма га и не било доволно за обраду. Све породице једне задруге ручају за једним столом и одевају се истом робом, коју спровођају жене. Свака породица има свој стан, али на ручак скупљају се све.

Старешина управља имањем и њега слушају сви. Војничка област заједно је и управна и судска. Имовином заједничког регимента управљају нарочити официри и одређују појединим кућама огрев и дају земљишта под кирију. Они беру и порезу, која износи за једно јутро 15 пара динарских и за једно јутро шуме или ливаде 20 пара. Официри и подофицири скупљају пла-

ту из доходака реги-
менте; ова је плата
често тако малена, да
се њом не могу под-
миравати трошкови.
Простаци не добијају
никакве плате, него

АРНАУТКА

уживање земљишта доста је, да очува живу главу. У мирно
добра чувају граничари међу а у ратно доба половица људи
иде у рат све од 16. године до оног доба, у којем су људи
неподобни за тај посао. Кад је француски отимач г. 1809.
заузео Хрватску, он је ово уређење очувао, шта више хтео
је да га рашири у свим илирским земљама. Зато је изабрао г. 1813. до шест стотина младића, које је дао спре-
мити у војничким школама у „St. Суг.-у“ и „La flèche-у“.
Војничка стега тако је тесногруда, да ограничава чак и
развитак природне даровитости. Таква управа примерна
је за необразовану светину, али она загушује и сав про-
грес државни и материјални; спутава силе духовне и спре-
чава образованост.

Етнографске белешке

о аустријским Србима из почетка прошлога века

приопштио

проф. Рајко Лерушек

(наставак)

аскет наставља у 13. поглављу опис Далматинаца, које зове и Дувне. Становници су горње Далмације, по Наскет-у, помешани Ускоцима, па су зато мање мирни, него ли Приморци. Отимачина и плен њихов је најмилији посао. Док су били под владом млатачком, мање су били кажњавани, него ли Личани, премда су као и ови, срчано отимали. Али ипак мрзе Личане, јер не могу заборавити све неправде, што су им Личани наносили. Вазда још невају о краљу Владиславу, да дође покорити личке усташе. Далматинци су ведре и веселе ћуди, воле слободу и драге воље се покоре своме господару, ако им не намеће одвишних данака; иначе воле оставити и постојбину своју и селити се код другога господара. Њиховој речи слободно можеш веровати, много јаче него ли Приморцима. Далматинци су снажна стаса, врли војници, али још врлији мрнари. Наскет никад није видeo у овој земљи человека, од природе осакаћена, грбава или кржљава, ни туробна. Образовани нису особито, али зато су искрени, прави људи од природе. Деца стоје, кад им је једна година,

чврсто на ногама, а кад им је десет година, пливају, као друга деца од 15 година. Девојачку неоскврњеност цене као и Личани; исто тако су гостољубиви и спремни потпомагати своју браћу и пријатеље. Кад оболе, понајвише се лече постом. Много пута тлачила је њихову земљу куга придошла из Турске. У таквим приликама обраћа се сељак свецима те их моли за помоћ. Далматинци су врло сујеверни; верују вештице и вукодлаке, јер су им и попови слабо образовани. Особито приписују велику важност пушкама и кубурарама, из којих је био убијен човек.

Кућа далматинска веома наличи на личанску. Сем виноградарства, свиларства и маслинарства слабо обрађују земљу; од стоке имају понајвише козе и овце; Далматинци се хране понајрадије овсем и ражју. Сва је индустрија у прављењу различних дрвених радња. Занатлија нема у свим покрајинама, јер свака породица спрема одело и друге потребне ствари за себё. Врви приправљају из липове лике (лубља). Забава су: лов, рибање, бацање камена, играње кола и паљење кресова. Обичаји код удаје слични су онима у Морлака и Ускока. Отмица је некада била честа, али сада већ по столеће није био ниједан случај. (Ово је писао Наскет год. 1801.). Заставник ступа са младенцима у цркву пред олтар. За време ручка главно је јело јагњеће печење. Ево како се пече. Чим је јагње заклано, одрто, и утроба извађена, напуни се

трбушина мирисним зељем; онда се затвори дрвеним клипцима и метне на дугачки дрвени ражањ. На сваком је крају кљука или ручица, чим врте два човека печене. У земљу убоду се две дрвене рогуље, на којима се окреће ражањ. Испод пецива ложи се ватра крај које се лагано врти печение; онда се ватра све више приближује јагњету, а због тога се све брже врти. Кад пробије масти кожу, тада осоле печение и врте, док се не испече. — Невести дају сватови различне дарове, а то чини и невеста куму, старешини и сватовима. Коло се игра уза свирку, као и код Личана. Много се пева и многе се нове песме стварају, јер су Илири рођени песници. Наравно је да су песме тако слободнога и досетљивога народа каткада и одвише масне. Пре него што се уклоне младенци, опрости се невеста од родитеља и много плаче. Сви други обичаји подударају се сасвим са обичајима Морлака и Ускоке. И овде жене рађају без икакве помоћи. Не разликују се ни обичаји крштења деце ни код сахрањивања мртваца. И овде питају заостали мртваца: зашто их је оставио? Славе његова јуначка дела и нарицальке врше свој посао. Кад изнесу мртваца из куће, баце за њим што од земљаног посуђа, чим хоће да кажу, како је све на овом свету нестално. У цркви шапчу му у ухо, дају му поруке за онај свет, те му желе срећан пут. На гроб метну велики камен, а на њега оружје, ако је покојник био војник, и т. д. Многи Далматинци посе и жито, вино и зејтин на гроб, али овим се не служи покојник, већ обично поп. Ови знају народу којешта приповедати, како се враћају мртваци, ако се скоро не сахране и ако заостали не плаћају масне суме за цркву и њезине слуге. И овде бацају сви,

који мимо гроб иду, камење и грање на гробове. У опште се Далматинци врло радо и често сећају својих покојника.

Овде се људи ретко покривају црвен - капом, него црним клобуком; коса је обично спуштена слободно преко рамена, а ретко уплетена. Врат је слободан па ни кошуља око њега није закопчана; лети не носе ћечерме него тамносмеђу одећу с рукавима, око трбуха пас од разнобојне робе, дуге суре хлаће, које су о рубовима вуном извезене. На ноге навлаче првено извезене назувице и опанке од неучињене коже. Преко рамена носе торбак. Оружје им је: кубура и ханџар, а катшто и пушка.

Жене имају на глави белу махрану сложену у трикут наоколо извезену првено вуном; на угловима висе мале ките. У неким пределима зову ову мараму чепац. Девојке не носе, као у Личанама и Ускокама, капе — него широке овијаче (парте) окићене школјкама и новцима. Каткада је ова парта од коже и до две фунте тешка. Жене не носе око врата никакав ћердан, а девојке имају огрлицу са новцима или разним уресима. Кошуља је на свим рубовима, шавовима и угловима окићена свиленим или вуненим тракама, Пренник је често искићен новцима. Препрт је као у Ускокама. Хаљина без рукава је од смеђе чохе и на рубовима извезена. Преко белих чарапа носе назувице, разнобојно извезене, и опанке. Кад је рђаво време, или зима, обуку још и хаљину са рукавима. И жене носе уза се нож за

насом. Певају исто као и Личани Ускоци. Наспут наводи једну здравицу са кајдама; али мени се чини, да не може бити далматинска здравица, кад свршетак гласи овако. "Нут попил сем ја купицу и напил сем ја здравицу, мојему драгому ближњему пајдашу." Више речи одаје, да је то кајкавска песма, која није могла никако никнути у Далмацији.

Јанус Панонијус примећује ово о Далматинцима у опште: Далматинци су високога стаса и срчани, а између њих се највише одликују Паштровићи. Ови су били млетачкој влади вазда одани, те су без сумње врло стар народ, јер чувају још данданас неке хомерске обичаје. Осим тога Далматинци су врло стални и доброљудни; изврсни су војници али и гусари, пијанице, дивљи и непослушни. Притиснула их је и млетачка влада и сиромаштво. Њихове су жене лепе пути, јаке и радине, али одвише мушке. Становници горње Далмације помешани су са Ускоцима, те зато нису тако мирнога значаја, као они који обитају на обалама: отимање и пљачкање њихова је сласт. У срчаности мало заостају за Личанима, а с овим се не друже ради нити склапају пријатељства, јер су им се дубоко утисле у памет све неправде које су претрпели од Личана, па још и сада позивају у својим песмама краља Радослава, да се освети Личанима и Крбавцима. — Далматинци су веселе ћуди, воле слободу те су и самољубни. Њиховој беседи смеш се поверити.

О Бокељима наши писци нису много знали; они не наводе никаквих обичаја ни ношње; само спомињу, да ношња није много различна од оне у осталих Илира; само што се покривају клобуцима са окружним ободима,

и носе широке чакшире попут турских суседа.

О женскињу с отока Пељешца вели Janus Pannius, да су од свих жена јужнословенских племена најлепше, са угодним пртама на лицу и здравом бојом, да су ретке честитоти, и да су укусно одевене. Њихова је сукња опшивена широким разнобојним трацима, а виси о нарамницима. Ђечерма је обично од различне робе и различне боје, а рукави веома уски и до краја затворени. У ушима носе велике минђуше. Преко копрене намештају и сламне шешире, окићене цвећем.

Дубровчани се строго одгајају. Младићи од племства удруженi су у једну „дружину“. Дубровчани су радини и спретни, а врло даровити. О новој години певају се особите песме, — „коледе“. Језик њихов врло је искварен талијанским речима.

Најопаснији су суседи Дубровчана: Црногорци. Они су одевени у војничке одоре илирских племена па су вазда наоружани; само у градовима морају да скину оружје. Жене су њихове врло укусно одевене. На ногама су им опанци, које причвршћују разнобојним гајтанима, савијеним око глежака. Ђечерма и пас лепо су извезени; преко свега међу још и сукњу без рукава. Све је одело у Црногоркиња бело.

У 14. глави наставља Насквећ опис јужних Славена аустријских и расправља о Славонцима. Описујући земљу,

вели: да је богата вином и житом, хлебом и месом, и питомим кестењем. Воде дају добре рибе које Славонци тим вишем цене, што има у православној вери врло много посних дана. Поред вина гаје и шљиву. Ради честих поплава, влада у земљи грозница па зато људи без штете једу незреле шљиве, јер ова болест тражи вишег киселине него ли слаткога шећера. Чудновато је, да ради ове болести отпадају људима нокти на прстима руку и ногу. Прости Славонац задовољава се лошим кровом и не спава у кревету; у јелу је врло умерен, а зато му не треба напорно радити. Сва племена славонска, која још и данас (за доба цара Јософа II.) из Босне и Србије долазе, један су народ, који говори истим језиком, исте је ћуди и живи понајвише истим обичајима. Између ових Сремци су још најмирнији; сви су бистроумни, а не као сељаци у многим другим земљама. У земљи су стални, често и сујеверни. Неправде не подносе. Верни су својим пријатељима, гостољубиви, храбри; али се и брзо расрде, радо отимају и убијају, воле многоженство и радо варају у трговини. Осим тога врло су сујеверни. Мисле, да их може прест још нерођенога детета учинити невидним. На дан богојављења отпиле кравама рогове и напуне руне благословеним травама. Они су уверени, да ће стока остати здрава, ако у извесно доба дрмају дрвеће, нокосе траву па је запале. Младеж поштује старије и учитеље. Они су врло даровити сликари и брзо се науче туђим језицима.

Етнографске белешке

о аустријским Србима из почетка прошлога века

ПРИОДАЦИО

проф. Рајко Лерушек

(СВРШЕТАК)

поље обрађују женске а производ њихових вештачких рук њихово је одело, а и одело људи који су доста лени. Врло вешто умеју женске ткati, вести, шити и бојадисати. Као код других народа илирских, и овде су жене од мужева презрене, а кад рађају, остављене су доброј срећи без помоћи. Славонци су у онште чистији од других сродних племенâ, јер се радо купају. У сваке врсте болести најобичнији лекови су: вино, ракије, пуштање крви и врачања. Иначе лече своје грознице и разним травама. Исто тако лече и марву.

Свадбени су обичаји као и у њихових суседа. Момак, који је заволео девојку, шаље сазиваче, који питају: сме ли посетити кћер у кући њезинога оца? Ако му се то допусти може слободно кроз 14 дана поћи у кућу а последњи дан треба, да изјави, дали ће се венчати са девојком и колико ће за њу платити; иначе не сме виште преступити праг њезине куће. Ако се заверио с девојком, пошље посланика, који заштите потврду обећања у оца девојкина. Ако је и ово постигао, онда се изаберу старији људи као кумови и девери, па се врши веридба о ком благдану, а никад се није чуло, да је ико прекршио своју реч. Кад је све ради мираза уговорено, позову се гости на свадбу и одреди се дан венчања. Невеста изађе из куће, као у осталих племена, и уз пут много се пушта из пушака и пева; цвећем се ките сви сватови. Кад ступа невеста у цркву, стави јој се круна на главу и доведе се пред олтар где се врши венчање. У некојим пределима треба да се невеста врати са копреном у кућу очеву, па јој онда мајка или отац пред ручком скину копрену. У другим пределима носи невеста копрену осам дана пред веридбом. На гозби је много здравица и сиромаха. Невеста пољуби осам дана пре свадбе свакога мушкира којега сртне. После ручка играју коло по два и два. Пред вечер отиду по мираз који прате цигани свирачи. Цигани и кувају; само колаче и пециво спремају саме жене. — О божићу поспу свакога, когод преступа праг куће, шеницом у знак плодности. О крштењу врше се исти обреди, као и код осталих Срба.

Обреди и обичаји код сахрањивања мртваца исти су као и код Личана и Хrvата. Жене паричу и певају своје

мртвачке попевке. Мртвацима дају попутницу, а после укопа госте се заостали. И Славонци међу на гробове камење са написима, крстовима и другим сликама, или саде дрвеће по њима. Мушки су понајвише војнички одевени, а иначе се јако разликује ношња у различним крајевима.

Најобичније је одело ово: у место калпака носе црвен-капу као Личани. Рубач или кошуља сеже до колена. Преко кошуље носе „подхаљицу“ од беле чохе и око тела појас од коже или од вуне. Сукња (хаљина) је бела или модра, и преко свега тога међу пастири зими лети још и кожух или „бунду“. Зими је храпава страна изнутра, лети споља. Глатка страна бојадисана је смеђе, а вуна најчешће модро. На место овратника међу на кабаницу читаву кожу црна или сива јагњета, на коме остају и глава, рогови и панци. Кад је време лоше, навуку ову кожу преко главе. Ноге су обувене у опанке.

Девојке ходају гологлаве, а удате жене плету косу у витице те је покривају печом. Остраг је печа скопчана или свезана, а спреда су намештене игле, којих су гла-вице начињене од разнобојних стаклених корала. Око врата намештају дрвене корале, по негде и гајтане са медним крстовима и златним или сребрним новцима. Кошуље су им око врата и на шавима укусно извезене. Лети носе само ћечерму од беле вуне или прсник, и гувь од тамно-смеђе чохе, који је обрубљен траковима од бојадисане вуне.

Место веза имају много пута нашивене разнобојне крпице, које су намештене са много укуса. Бела сукња иста је као и у осталих јужних Словена. Преко ње носе још и „шампер“ који долази до пете. Јопе су од модре боје, а „препасници“ од катуна са цвећем. Жене су обучене у високе црне или жуте чизме, многе сиромашније носе и опанке или древље од лике. Жене имају на путу вазда преслицу.

У 15. глави своје књиге описује Наскет арнаутско племе „Клемента“, који се доселише у Славонију после г. 1737. заједно са многим породицама српским, босанским и бугарским под патријархом Арсенијем Јовановићем. До 20.000 сабрало се исељеника код Баљева, кад Турци из заседе навалише и посекоше све осим једно 1000. душа. Међу тима било је и око 300. Клемента, који се под водством попа Симе населише по Срему у селима „Хртковцима“ и „Никинцима“. Ови су Арнаути католичке вере, а било је у три друга села и православних Арнаута. У оба ова католичка села било је за Наскет-а 9 породица, (Фиса). Њихов је стас витак, образи правилни, жене су у младо доба веома красне и дражесне. Клементи су поштени, верни, храбри и побожни, али и осетљиви, љубоморни и охоли. Њихов је језик некаква збрка речи из најразличнијих језика. Ретко или никако се не догађа да која девојка посрне. Људи су истрајни и послушни војници. Клементи се баве о пољској привреди и сточарству, а особито овчарству. Довели су собом из Албаније и своје свилоруне овце. У некојим пределима сремским чувају жито у подземним рупама, које су ископане у облику звона и ижеџене ватром, тако да су тле и стене испе-

чене и граде као неку тврду кору у рупи. Осем таљига праве све, штогод спада у покућство; жене преду, тку и бојадишу. Њихови су станови чистији и удобнији од суседских. У свакој кући има задужно по више породица. — Жене верују у вештице а некоје и да се може повратити изгубљена невиност ако дотична пије воду из неког бунара названога „Карат“.

Обичаји код венчања исти су, као у осталих јужнословенских суседа. Мираз невестин сасвим је незнатан. Кад воде младу у цркву и после у одају, скрива се иза пећи, иза које је ухвате. О свадби много се игра. Момци и девојке наместе се у два реда. Свака девојка метне леву руку на раме мушкарца до себе па сви певају. Онда приступе два момка са голим ханџарима, скачу, а из врсте приступи женска са свиленом марамом у свакој руци па се, остајући вазда на истом месту, окреће сад јому сад оному играчу. А све се то у пређашње доба вршило уз певање без свирке. — Код рађања — крштења и укопа нема посебних обреда, само кад се роди дете пузaju из кубуре. —

О свечаним приликама носе људи црвен - капу на кратко ошишаној глави. Око врата носе црну огрлицу. Преко рубаче међу дугачку сукњу без рукава, која сеже до колена, а на прсима је отворена, да је преко главе метну на себе. Ова кошуљи слична сукњи од црвене је

материје начињена. Преко ње носе бео гуњ са разнобојним овратником и малим пузцима и гајтанима. Око тела мотају више пута разнобојан пас. Чакшире су широке а од колена на више омотају разнобојне крпе, које су настегнуте попут чарапа. На ноге обувају опанке без чарапа. Оружани су пушком, сабљом, ханџаром и кубурарама, а неки још и бузданом. —

Женско одело врло је шарено. На глави носе жене и девојке руб' (мараму), свилен или пртен, са китама. На темену уплетен је у косу сребрни накит или цвеће. Око врата нанизане су бисерне куглице (поп). Кошуља је дугачка, али тако тесна, да жене не могу правити великих корака. Ђечерма на прсима сва је посута сребрним новцима. Хаља је од црвене чохе, сеже до кукова и ошивена је ресама. Рукави сежу само до лакта, а ови су омотани као и ноге од колена на више, разнобојним крпама. Око реса нашивене су школјке (*surgae moneta*), а од пазухе до лакта прапорци. Каткад накићена је хаља још и стакленим комадићима, свиленим китама и сребрним премом (ширит). Око трбуха носе двојни пас од црвене чохе (постат) и над овим ужи пас од коже (бренц) окићен многим гвозденим или медним прутићима и железним ланцим. Спреда носе вунену многобојну препаћу (Покојна) са ресама обрубу, а страга свилену марму (Хунтлинг). На ногама обувају опанке као и мушкирци.

Последња глава у „*Nasqueta*“ и „*Јана Паноника*“ говори о *Рацима* или *Србљима*. Они се одликују крепким стасом, лепим образима и чврстим здрављем. Они живе слично као и Грци од различних врста лука, од свеже и сушене рибе, а једу мало меса. Радо пију каву. Они

су спретни и вешти трговци и пољоделци. — Године 1597. позвала је штајарска земаљска област 40 српских породица из Босне и Србије па их населила у близини Вараждина. — (Збиља су још и сада у оним покрајинама, где иначе сада народ словеначки говори, људи српскога типа; а и имена његова подсећају, да су се населили са стране). Срби живе у великој слози, јер су подчињени туђим господарима; врло су побожни и штују попове. Уз то врло су поносни, и ради жена, које су врло љубазне нарави. Међу њима има врло имућних људи и ови помажу своје сиромашне земљаке. Куће су им чисте, а пред њима имају пећи за крух и купатила. Они троше врло много на украсе својих богомоља. Доста су мирне ћуди. Врло оштро врше црквене законе о посту. Њихове су забаве бацање камења и гађање у нишан. Отменији воле свирку. Врло много држе до тога, да су гробови драгих покојника лепо искићени. Где немају звона (наиме у Турској), позивају вернике у цркву ударима о дрвену даску (клепала). Њихове су свадбе више или мање скуне. Понајвише у Србији не добивају девојке мираза, већ треба, да их младожења откупи од родитеља. Кумови и девери и старешина обављају своје послове и у њих. У цркву вазда иду сватови на коњима. На челу јаше војвода затим барјактар са заставом. За њим невеста, а на десној страни старешина, на левој „сватник“. За њима велики број при-

јатеља познаника и рођака. Вазда се пуша из пушака. После венчања обиду љаденци три пута олтар, па онда их пуде вином.

Ручак је од печене јагњетине, рибе, слаткога, ит.д. а напокон игра се коло. О неоскврњености не траже доказа, јер су о њој дубоко осведочени, док је девојка недудата. Кад се дете роди, метну га одмах три пута у воду. После смрти положе крај одевенога мртваца дуван-кесу, нож, виљушке и различну справу, што је употребљавао у животу. Онда долази удовица и нариче. „Зашто си ме оставио? Било ти је свега доста“ и т. д. Онда метну мртваца у сандук, однесу на гробље, где га последњи пут пољубе и оплакују. Отмени Срби балзамују своје мртваце, сиромашнији облију их вином и уљем. Онда, кад је мртвац сахрањен, часте се седам дана, а сви рођаци су присутни. Ако је био покојник богат, закољу и вола и нахране њим сиромахе. Слични обреди се врше, ако умре жена, али много једноставније.

Пошња српских сељака слична је пошњи у Ускока. На глави црвен-канапа (фес); коса је или сплетена или кратко ошишана, и брци на уснама. Врат им је го, на телу кратка кошуља, преко ње сив, модар или бео хаљинац, ретко накићен разнобојним гајтанима. Пошто немају чепова, вешају преко рамена вунену или кожну торбу. Хлаће су тесне, од беличасте вуне; на ногама су назувице. Пашу се обичним пâсом; а иза овога вири нож или мала секира. Трговци се носе понајвише „à la franca“.

Због тврде земље ору на стрмим обронцима често са шест до осам волова, и зато треба да уз један плуг бар три человека иду.

Одело у жена различито је посталежу. Жене носе на глави белу мараму девојке црвену капицу, а невесте изнад капице још и белу мараму. Марама је обрубљена разнобојном вуном а два краја висе преко груди окићена малим китама. Коса је сплетена у две снажне витице у које су често уплетене школјке, прстене и новци. Да неби били неугодни код прегибања тела, ове су витице причвршћене за одећу. Врат им је го, или окићен огрлицом од стаклених куглица. Кошуља је закопчана спреда иглом, или мајтом, а ретко извезена црвеном вуном. Преко кошуље носе садак, на рубу извезен разнобојном вуном или ошивен траковима. Око паса утегнуте су обичним појасом или прегачом. Жене носе прне чарапе; девојке разнобојне; онанци без назувака обично су обување.

Најзад наводи Nasquet још једну песму Раца или Србаља коју зове народном. Али та песма нити је сложена у народној мери, нити је језик њен српски народни, него славеносербски. Песма почиње овако:

«Зоря оутренна взашла,
Ка мнѣ миленъка пришла,
Съ него оутѣхи прилетѣли.
Птички громче већ запѣли,
День веселія насталъ.»

Тим је свршен опис југословенских или илирских племена и код Nasqueta и Pannonica. —